

SAMAKOVÇUK DEMİR MADENLERİ'NDE ÜRETİM FAALİYETLERİ (1695-1725)

Erdem SAKA*

Öz: Samakovcuk Dökümhaneleri, Fatih Sultan Mehmed döneminde işletildiği şeklindeki yerel bilgiye istinaden “Fatih Dökümhânesi” şeklinde adlandırılmıştır. Erken dönemlerden itibaren işletilen Samakovcuk madenlerinde XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yeni ocaklar açılmış ve ham demir üretim faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Buradan çıkarılan demir, İstanbul’daki harp sanayi tesislerine gönderilerek işlenmek suretiyle top güllesi ve humbara yapımında kullanılmıştır. XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın başında artan bu faaliyetler Prut Seferi’nin öncesinde de yoğunlaşmış olup, seferden sonra durma noktasına gelmiştir. Ancak 1714 yılında Venedik üzerine yapılacak seferin hazırlıklarına başlanmış olup, bu bağlamda yeni ocaklar açılmış ve üretim tesislerinin kapasitesi artırılmıştır. Akabinde ise Avusturya ve İran üzerine yapılacak seferlerin hazırlıkları münasebetiyle Tophâne ve Tersane gibi kurumlara ciddi miktarlarda demir gönderilmiştir. 1695-1725 yılları arasındaki zaman diliminde toplamda üç milyon tonun üzerinde maden ilgili kurumlara nakledilmiştir. Madenler deniz yoluyla sevk edilmiştir. Bu faaliyetleri yürüten madenciler bazı vergilerden muaf olmuşlardır. Bu çalışmada 1695-1725 yılları arasında Samakovcuk demir madenlerindeki üretim faaliyetlerinin, gönderilen demirin teslim edildiği kurumların, madenci taifesinin, üretim miktarlarının ve nakliye faaliyetlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın en önemli kaynaklarını Osmanlı Arşivleri’nden temin edilen vesikalar oluşturmaktadır. Araştırma-inceleme türü eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samakovcuk, Demir, Tophâne, Tersane, Fatih Dökümhânesi.

PRODUCTION ACTIVITIES IN THE SAMAKOVÇUK IRON MINES (1695-1725)

The Samakovcuk foundries, based on local tradition asserting that they were operated during the reign of Mehmed II, have also been referred to in the literature as the “Fatih Foundry.” The Samakovcuk mines, which had been in operation since the early periods, witnessed a significant increase in pig iron production from the late seventeenth century onwards, particularly with the opening of new mining shafts. The iron extracted from these mines was transported to the military-industrial facilities in Istanbul, where it was processed and used primarily in the production of cannonballs and grenades. The intensification of these activities in the late seventeenth and early eighteenth centuries reached its peak prior to the Pruth Campaign, after which production declined sharply. However, in 1714, preparations for a campaign against the Republic of Venice led to a renewed expansion of production; in this context, new mining sites were opened and the capacity of existing facilities was increased. Subsequently, in connection with preparations for campaigns against Austria and Iran, substantial quantities of iron were dispatched to key imperial institutions such as the Tophane-i Amire and the Tersane-i Amire. Between 1695 and 1725, it is estimated that more than three million tons of ore were transported to these institutions. The transportation of these materials was carried out primarily by sea. The miners engaged in these activities were granted exemptions from certain taxes. This study aims to examine, in a comprehensive manner, the production activities in the Samakovcuk iron mines between 1695 and 1725, the institutions to which the iron was delivered, the composition and status of the mining workforce, the production volumes, and the logistics of transportation. The principal sources of this study consist of archival documents obtained from the Ottoman Archives, supplemented by relevant scholarly research and analytical works.

Key Words: Samakovcuk, Iron, Tophâne, Tersane, Fatih Foundry.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, erdemsaka@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8149-6949.

Giriş

Osmanlı Devleti, siyasî bir teşekkül hâline geldiği kuruluş döneminden yıkılışına kadar geçen süreçte madenlere stratejik bir önem atfetmiştir. Ateşli ve soğuk silah üretiminde temel hammadde kaynağı olan madenler, askerî teşkilâtın ihtiyaçlarının büyük ölçüde iç kaynaklardan karşılanmasını mümkün kılmıştır. Bu çerçevede Osmanlı idaresi, maden sahalarının fethinden cevherin çıkarılması, işlenmesi ve dolaşıma arz edilmesine kadar uzanan tüm aşamaları merkezi bir denetim anlayışı doğrultusunda yakından takip etmiştir. İmparatorluğun artan demir ihtiyacının karşılanması da devlet politikası düzeyinde ele alınmış, yeni maden ocaklarının işletmeye açılması ve ham cevherin işlenmesine yönelik fırınların kurulması teşvik edilmiştir.

Demir, Tophâne'de top millerinin imalinde kullanıldığı gibi, toplarda kullanılan ve “yuvalak/yuvarlak” olarak adlandırılan güllerin üretiminde de temel hammaddeyi teşkil etmekteydi. Söz konusu güller, cevherin çıkarıldığı maden sahalarına yakın bölgelerde tesis edilen dökümhanelerde dökülmekte; ardından İstanbul başta olmak üzere muhtelif merkezlerdeki kalelere sevk edilmekteydi. Bunun yanı sıra İstanbul'a ulaştırılan demir, Kağıthâne'de bulunan dökümhanelerde işlenerek askerî üretim sürecine dâhil edilmekteydi¹. Samakovcuk'tan yüksek miktarlarda sevk edilen demir, başta Tophâne-i Âmire ve Tersane-i Âmire olmak üzere devletin askerî üretim merkezlerinde çeşitli harp araç ve gereçlerinin imalinde kullanılmaktaydı. Samakovcuk'taki demir madenleri esas itibarıyla top güllesi üretimine tahsis edilmiştir². Samakovcuk'tan elde edilen demir, zaman zaman silah ve zırh üretiminde kullanılmak üzere Cebelhâne'ye de teslim edilmiştir. Ayrıca aynı bölgede maden çıkarılan ve Samakovcuk madenleriyle birlikte değerlendirilen diğer bir üretim merkezi olan Turulya, destek üretim merkezi hüviyetindedir. Nitekim Turulya madencileri çıkardıkları demiri Samakovcuk'taki görevlilere teslim eder ve işlerini onlar üzerinden yürütürdü³.

Samakovcuk yöresi sırasıyla Pers, Roma, Kelt, Peçenek, Bizans ve Bulgar hâkimiyetine girmiş; nihayet Osmanlı idaresi tesis edilmiştir. Burada Osmanlı idaresi öncesinde de maden işletildiği düşünülmektedir. Samakovcuk yerleşimi, Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti döneminde Karabizye adıyla anılmaktaydı. Bölgenin Osmanlı idaresine intikalinin ardından ise yapılan tahrirlerde yerleşim adının Karavize şeklinde kaydedildiği görülmektedir⁴. Bu durum, siyasî hâkimiyet değişiminin idarî terminolojiye de yansıdığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zikredilen dönemde Samakovcuk, Kırklareli sancağına bağlı Vize kazasının Midye nahiyesine tâbi bir köy statüsündedir. Trakya'nın kuzeybatısında yer alan ve maden kaynakları bakımından zengin bir coğrafi alan teşkil eden Istranca Dağları havzasında konumlanan yerleşim, en yakın limana yaklaşık 25 km mesafededir. “Malki Samakov” yahut “Samakovcuk” adlarıyla da anılan ve günümüzde Demirköy olarak bilinen bu merkez, İstanbul'a en yakın demir üretim sahası olma özelliğini taşımaktadır. Nitekim “Samakovcuk” ismi, etimolojik olarak “Küçük Samakov” anlamına gelmektedir⁵. Kiel'e göre Samakov kelimesi ise Bulgarca (Samo-kov) yeni eritilmiş demiri dövmeye yarayan alet anlamındaki “demirdöven” kelimesinden türemiştir⁶.

Osmanlı döneminde söz konusu maden köyü, I. Murad (salt. 1362-1389) tarafından 1361 yılında temellük edilmiştir. İzleyen yüzyıllarda ise İstanbul'un harp sanayine ham demir temin eden başlıca üretim merkezlerinden biri hâline gelmiş; bu stratejik işlevi dolayısıyla uzun süre önemini muhafaza etmiştir. Sahip olduğu zengin hammadde kaynakları ve İstanbul'a olan coğrafi yakınlığı dolayısıyla, Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446/1451-1481) döneminde Samakovcuk demir madenlerinde top

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 325.

² Emrah Hazar, *Osmanlı Devleti'nde Demir Madeni ve Demircilik: Samakov Demir Madeni*, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 2024, ss. 189-190.

³ Aynı dönemde Vize'ye bağlı olan diğer bir maden köyü olan Turulya, günümüzde Hamdibey olarak adlandırılmaktadır. Faruk Doğan, “Istrancalarda Osmanlı madenciliği: II. Viyana Kuşatması sonrası Samakovcuk (Demirköy) ve Turulya (Hamdibey) Demir Madenlerinde Yeni Düzenlemeler”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. I/sy. 2 (2023), ss. 49-51.

⁴ Doğan, *a.g.m.*, s. 49.

⁵ Rıza Dervişoğlu, *Kırklareli, Demirköy Ottoman ironwork (a technological investigation)*, Boğaziçi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 13.

⁶ Machiel Kiel, “Samakov”, *DİA*, XXXVI (2009), s. 62; Doğan'a göre ise Slavca'da “kendi döven” anlamına gelmektedir. Doğan, *a.g.m.*, s. 49.

ve top güllesi üretiminin gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir. Nitekim yerel tarih anlatılarında, Fatih devrinde bölgede bir dökümhânenin faaliyet gösterdiğine dair güçlü bir geleneksel kabul mevcuttur. Bu çerçevede söz konusu tesis, halk arasında “Fatih Dökümhânesi” olarak anılagelmıştır⁷. Nitekim II. Bayezid'in (salt. 1481-1512) kızı Fatma Sultan'a ait olan ve 1532-1533 yıllarına denk gelen bir vakıf kaydına bakıldığında Samakovcuk ve Aya-Todor köyleri maden çıkarılan yerler arasında zikredilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman (salt. 1520-1566) devrinde ise Karavize olarak kayıtlara geçmiş olan bu maden kasabası demir madeni çıkarılan sahalar içinde zikredilmiştir⁸. Palmira Brummett, II. Bayezid devrinde Vize'den İskenderiye'ye demir ihraç edildiğini ifade etmiştir⁹. 1553-1555 yıllarında İstanbul'da bulunmuş olan Hans Dernschwam Trakya'da ve buranın Karadeniz'e yakın kıyılarında çok sayıda demir madeni olduğundan bahsetmiştir. M. T. Gökbilgin ve R. Anhegger bahsedilen madenin Samakovcuk olduğunu düşünmektedir¹⁰. Parry ise tarih vermeksizin Samakovcuk'ta zengin demir ocaklarının varlığına dikkat çekmektedir¹¹. Bir Mühimme kaydına göre ise burada 1609 yılında da demir üretim faaliyetleri yürütülmektedir¹².

Tarihî kayıtlar, yerel gelenekler ve Mühimme defterleri, özellikle Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde Samakovcuk'ta demir ve top güllesi üretiminin varlığını ortaya koymaktadır. Samakovcuk'ta üretilen demire dair erken dönemlerde bazı veriler de mevcuttur. II. Bayezid zamanında, Vize sancakbeyinin ve Sultan'ın kendi gemileriyle İskenderiye'de satılmak üzere malzeme taşınyordu. II. Bayezid'in çok yakın dostu olan Vize sancakbeyinin büyük bir kalyon, küçük bir kalyon ve bir de barça olmak üzere ticari faaliyette kullanılan üç gemisi vardı. Vize sancakbeyi bu gemilerle kereste, demir ve balmumu nakliyatı yapıyordu. Buradan demirin yanında zaman zaman bakır madeni de ihraç edilmişti¹³.

Samakovcuk, Osmanlı İmparatorluğu'nun işletmiş olduğu en eski demir madenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu madenin İstanbul ve dolayısıyla harp sanayi tesislerine olan coğrafi yakınlığı, bölgeyi devletin stratejik kurumları arasında merkezi bir konuma taşımaktadır. Günümüzde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar, Samakovcuk Kârhanesi'nin kalıntılarına ulaşılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, metal eritme fırınları, depolanmış cüruf yığınları, odun kömürü depoları ile tarihi maden ve cevher galerileri, bölgenin üretim süreçleri ve teknolojik altyapısı hakkında önemli veriler sunmaktadır. Elde edilen arkeolojik bulgular, Samakovcuk'un Osmanlı maden işletmeciliğinde hem üretim hem de lojistik açıdan kritik bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır¹⁴.

Erken dönemlerde işletildikten sonra istikrarlı bir üretim yapılmadığı anlaşılan Samakovcuk madenlerinde, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yoğun üretim faaliyetlerinin başladığı gözlemlenmektedir. XVII. yüzyılın başlarından sonuna kadar demir çıkarımıyla ilgili olarak Samakovcuk veya Turulya'ya münhasır herhangi bir perakende vesika mevcut görünmemektedir. Bununla birlikte İdris Bostan, 1660 yılından itibaren Samakovcuk reayasından istenen demirin teslim edilmediğine ve teslim edilmesi gereğine dair 20 Şubat 1672 tarihli bir kaydın varlığına işaret ederek bu madenin ilgili dönemlerde faal olduğunu incelediği bir defter vesilesiyle ortaya koymuştur¹⁵. Bu

⁷ Danışman vd, “Demirköy-Samakocuk Iron Foundry: An Industrial Foundryarchaeology Project At An Ottoman Metal Work-Shop Complex In Thrace”, *Demirköy-Samakocuk Demir Dökümhanesi: Trakya'da Osmanlı Demir İşlik Bölgesindeki Endüstriyel Arkeoloji Projesi TÜBA-AR*, (2007), s. 92.

⁸ Doğan, a.g.m., ss. 49-50.

⁹ Palmira Brummett, *Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. H. N. Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 139.

¹⁰ Erdoğan Cambaz, *Demirköy Samakovcuk'ta Osmanlı Dönemi Demir Dökümhânesi Mescidi Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 34.

¹¹ V. J. Parry, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, İstanbul (1972), s. 40.

¹² Doğan, a.g.m., s. 50.

¹³ Brummett, a.g.e., s. 109.

¹⁴ Nurhan Yazıcı, “Trakya'da Bir Endüstri Arkeolojisi Projesi: Kırklareli-Demirköy Samakovcuk Demir Dökümhânesi Kazıları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (2016), s. 174.

¹⁵ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2003, s. 122.

durum, madenin söz konusu dönemde merkezi kayıt ve denetim sistemine tam olarak dâhil edilen maden ocaklarındaki üretimin sınırlı veya geçici bir ölçekte yürütüldüğünü düşündürmektedir. Samokovcuk ile ilgili arşivdeki ilk perakende vesika (ferman) 1696 yılının başlarına tarihlenmektedir. İlgili fermanla geçen "...Samakovcuk nam mahalde yuvarlak işletdirilmek üzere kârhâne yaptırılmak ve levâzımâtı görülmek üzere olub lâkin kârhâne itmâm olunca eskiden olan ocaklardan ..." şeklindeki ifadeler 1696 yılından önce de maden ocaklarının var olduğunu göstermektedir¹⁶. Üstelik bu durumu teyit eden 1696 yılına ait farklı bir kayıt daha bulunmakta olup, bu belgede, Samakovcuk madenlerinin hem eskiden işletildiği hem de Tersane-i Âmire ocaklığı olduğu kayıtlıdır¹⁷.

1683 yılında Viyana'nın Osmanlılar tarafından ikinci defa kuşatılması sonrasında Avrupalı devletlerle uzun süren savaşların ilerleyen aşamasında Rusya'nın da çatışmalara dâhil olması, Osmanlıların birden fazla cepheye müttefik güçleriyle mücadele etmesine yol açmıştır. Bu kuşatma öncesinde de işletildiği anlaşılan Samakovcuk madenlerinde çalışmaların yoğunlaşması Avusturya, Venedik ve Rusya ile yürütülen savaşların Osmanlı İmparatorluğu'nun hem beşerî hem de ekonomik kaynaklarını önemli ölçüde tüketmiş olmasıyla alakalıdır. Hasılı, uzun vadeli cephe savaşları süresinde buradaki çalışmaların hızlandığı söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi, harp sanayinin artan hammadde ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni maden ocaklarını işletmeye açmış ve daha önce faal olmayan ocakları yeniden aktifleştirmiştir. Zaten 1696 yılında kayıt altına alınan bir defterde; "... seferlerin imtidâdı sebebi ile Tophâne-i Âmirem için ziyade yuvarlak tedâriki lazım ..." şeklindeki ifade yeni maden faaliyetlerinin sebebini açıklamaktadır¹⁸. XVII. yüzyılın sonunda faaliyete geçen bu maden ocaklarında yürütülen çıkarma ve işleme faaliyetleri, XVIII. yüzyıl boyunca da sürdürülmüştür. Samakovcuk madenlerinden elde edilen hammadde, İstanbul'daki Tersane-i Âmire ve Tophâne-i Âmire gibi harp sanayi kurumlarının yanı sıra Pravişte Kârhânesi'ne de gönderilmiştir. Özellikle Pravişte Kârhânesi'nin hammadde ihtiyacının yeterince karşılanamadığı durumlarda, Samakovcuk alternatif bir tedarik merkezi olarak işlev görmüştür¹⁹. Bunun yanı sıra, söz konusu madenlerden temin edilen ham demir, genellikle Tophâne-i Âmire ve Tersane-i Âmire'ye top güllesi ve humbara üretiminde kullanılmak üzere gönderilmiştir²⁰. Aydüz ve Kütükoğlu gibi bazı yazarların Samakovcuk'tan yalnızca ham demir tedarik edildiğine ilişkin ifadeleri tashihe muhtaçtır. En azından XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde, Samakovcuk'tan çıkarılan madenin aynı bölgede bulunan kârhânelerde de saflaştırıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ilgili harp sanayi kurumlarına yalnızca ham maden değil, işlenmiş ve saflaştırılmış demir de teslim edilmiştir.

Artan hammadde ihtiyacına bağlı olarak, 1683 II. Viyana Kuşatması ile başlayan uzun savaş sürecinin sonunda 1699 Karlofça Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen, Samakovcuk'ta yürütülen madencilik faaliyetleri devam etmiştir. Nitekim 1703 yılında tahta çıkan III. Ahmed (salt. 1703–1730) döneminde benimsenen kaybedilen toprakların geri alınmasına yönelik istirdat politikası çerçevesinde, harp sanayi tesislerinde sürdürülen üretim faaliyetleri bu madencilik çalışmalarının devamını zorunlu kılmıştır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya, Avusturya ve Venedik devletleriyle yeni cephelede meydana gelen savaşlar, maden üretiminin yoğun bir şekilde sürdürülmesine yol açmıştır. Ayrıca 1723 yılında Safevîler ile açılan doğu cephesi, Samakovcuk madenlerinin ürünlerine bu cepheye de ihtiyaç duyulmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle hem batı hem de doğu cephelelerine Samakovcuk'tan maden tedarik edilmiş ve söz konusu lojistik süreç çalışmada vurgulanmıştır. Bu bağlamda, bu araştırmanın kapsadığı zaman dilimi 1725 yılı ile sınırlandırılmıştır.

Madenlerden çıkarılan ve cevher olarak da adlandırılan ham demir, izabe denilen eritme işlemine tabi tutularak demir cevheri dışındaki maddelerden (cüruf) ayrıştırılırdı. Böylece saf demir elde edilirdi. Elde edilen bu işlenmiş ve döküme hazır hale gelmiş olan demire ise helon denilmekteydi. Kömür yakılmak suretiyle madenin eritilmesi ham madenin cürufundan ayıklanarak saflaştırılması amacına hizmet etmekteydi. Samakovcuk'ta helon üretimine dair 1841 yılına ait olan geç tarihli bir takrime göre

¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin (İE), Maden (MDN)*, 2/152, 1107 (1696).

¹⁷ BOA, *İE, Bahriye (BH)*, 9/808, s. 1, 1 Zilkade 1107 (2 Haziran 1696).

¹⁸ BOA, *Kamil Kepeci (KK)*, 5180: s. 2, 25 Şaban 1107 (30 Mart 1696).

¹⁹ Faruk Doğan, "Ateşli Silahlar Çağında Osmanlı Silah Sanayiine Bir Örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhânesi (MAD 4415 No'lu muhasebe defterine göre)", *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, (2021), s. 34.

²⁰ Salim Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 406.

maden ocağında ham demirden saf demir elde etmek için ciddi miktarlarda kömür yakıldığı anlaşılmaktadır. 383 okka (491,3 kg) ağırlığındaki ham demirin saflaştırılması için 101.455 okka (130.161 kg) kömür yakılmıştı. Bu işlem ise 1.780 yevmiye (günlük) ile tamamlanmıştı²¹. Yaklaşık yarım ton demir için 130 tonun üzerinde kömür yakılması işin zahmetinin ve maddi külfetinin boyutunu ortaya koymaktadır. Yakılan kömürün odun kömürü olduğunu tahmin etmek mümkündür. Neticede bölgede meşe odunu kömürünün bulunduğu ve zengin ormanların madencilik gelişimine büyük katkı sağladığı açıktır²². Diğer yandan kömür, işçi ve nakliye masraflarına rağmen daha fazla üretim talebi demire olan şiddetli ihtiyacın göstergesidir.

Bu dönemde fırınlarda çalışanlara dair kayıt bulunmamaktadır. En azından Fahrettin Tızlak'ın Keban-Ergani madenlerinin fırınlarında XVIII-XIX. yüzyıllarda bir ustabaşı, bir kâl ağası, iki pristad ve 15-20 maden amelesinin çalıştığına dair tespiti bu konuda fikir edinmemize yardımcı olabilir²³. Gümüşhane madenlerinde ise XVIII. yüzyılın sonlarında görev yapan madenci, kürekçi, kalcıbaşı, ahenger ve pristad gibi personel fırın işleriyle ilgilenmekteydi²⁴. Bunlar fırınlarla alakalı işlemlerde görev yapan personel olmakla birlikte idareci ve yardımcı unsurlar da bulunmaktaydı. Samakovcuk'ta ilgili dönemde çalışanlara dair kayıt olmamakla birlikte Samakovcuk'tan 1695-1697 yıllarında gönderilen 136.192 okka (174.726 kg) demirin Kağıthane Kârhânesi'nde dökümünü yapan personele dair bilgiler mevcut olup, bu personel Samakovcuk'un tamamlayıcı unsuru sayılabilecek bir kârhâneye dair fikir vermesi bakımından önemlidir. Kağıthane Kârhânesi'nde sekiz usta, iki şakird, bir neccâr, üç ahengerân, altı kalcıyân, iki perdâhtçıyân, bir kömürücü, üç rıhterân-ı çamurcu, iki rıhterân-ı körükçüyân ve üç rıhterân-ı turâblık görev yapmaktaydı²⁵.

Döküm faaliyetlerini yürüten ekibin organizasyon yapısı incelendiğinde, iş bölümüne dayalı hiyerarşik bir yapılanmanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ekibin başında sekiz “usta” yer almakta olup, bunların her birine “şakird” statüsünde iki amele eşlik etmektedir. Bu durum, üretim sürecinde hem uzmanlaşmanın hem de meslek içi yetiştirme pratiğinin birlikte yürütüldüğünü göstermektedir. Ekip bünyesinde ayrıca üç demirci (ahenger) görev yapmakta; top kalıplarının hazırlanması ile top arabası kundaklarının imalinde bir marangoz (neccâr) çalışmaktadır. Madenin eritilerek ayrıştırılması ve saflaştırılması sürecini yürüten altı “kâlcı”, üretimin metalürjik aşamasından sorumlu temel unsurlar arasında yer almaktadır. Döküm sonrasında yüzeyde oluşan pürüzlerin giderilmesi ve ürünlerin parlatılması işlemleri ise iki “perdahtçı” tarafından icra edilmektedir. Bunlara ek olarak, üretim sürecinin enerji ihtiyacını karşılayan bir “kömürücü” de ekip içerisinde yer almaktadır. Döküm (rıhten) sürecinde görev alan “çamurcu”, kalıpların ve muhtemelen fırınların çamurla sıvanmasından sorumlu olup, bu işlem kalıbın mukavemeti ve ısıya dayanıklılığı açısından kritik öneme sahiptir. Kaynaklarda “turâblık” olarak kaydedilen görevli ise sıvama işlemlerinde kullanılan toprağın teminini üstlenmektedir. “Körükçü” ise büyük ölçekli körük mekanizmasını işleterek ateşin sürekliliğini ve gerekli ısı düzeyini muhafaza etmekle yükümlüdür. Nitekim demirin cürufundan ayrılması ve işlenebilir kıvama ulaşabilmesi için yaklaşık 1.500 dereceye varan bir ısıнын sağlanması zorunlu olup, bu teknik gereklilik körükçülerin fonksiyonunu üretim sürecinin vazgeçilmez bir unsuru hâline getirmektedir²⁶.

Faruk Doğan'ın kaleme aldığı *Istrancalarda Osmanlı Madenciliği: II. Viyana Kuşatması Sonrası Samakovcuk (Demirköy) ve Turulya (Hamdibey) Demir Madenlerinde Yeni Düzenlemeler* başlıklı makale, II. Viyana Kuşatması sonrasında Samakovcuk ve Turulya demir madenlerinde gerçekleştirilen

²¹ BOA, C.AS, 120-5364, s. 1, 27 Receb 1257 (14 Eylül 1841).

²² Doğan, “Istrancalarda Osmanlı Madenciliği”, s. 52.

²³ Tızlak, a.g.e., s. 111-113.

²⁴ Sümeyye Çalık, *XVII. Yüzyılda Gümüşhane Darphanesi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2024, s. 71.

²⁵ Ustalara günlük 40 akçeden toplam 320 akçe, şakirdlere günlük 20 akçeden toplam 40 akçe, neccâra günlük 40 akçe, ahengerlere günlük 30 akçeden toplam 90 akçe, kalcılara günlük 30 akçeden toplam 180 akçe, perdâhtçılara günlük 30 akçeden toplam 60 akçe, kömürçüye 25 günlük 25 akçe, çamurculara günlük 25 akçeden toplam 75 akçe, körükçülere günlük 25 akçeden toplam 50 akçe ve turâblık görevi yapanlara günlük 25 akçeden toplam 75 akçe ödeme yapıldı. BOA, MAD, 4578, s. 2.

²⁶ Ayduz, a.g.e., s. 174; Hazar, a.g.t., s. 70

ıslah ve ihya faaliyetlerini incelemektedir. Çalışmada, Samakovcuk'un erken dönemlerde Tersane-i Âmire'nin ham demir ihtiyacını karşılayan başlıca merkezlerden biri olduğu, II. Viyana Seferi sonrasında ise Osmanlı topçuluğunun artan mühimmat gereksinimi doğrultusunda yeniden düzenlenerek Tophane-i Âmire'ye bağlandığı ortaya konulmaktadır. Ayrıca, Demirköy ve Turulya madenlerinin özellikle dane ve humbara üretiminde kullanılan pik demirin temel üretim merkezleri hâline gelmesi, makalenin dikkat çekici tespitleri arasında yer almaktadır²⁷. Bu çalışmada ise, Samakovcuk ve Turulya köylerinden Tophâne-i Âmire ve Tersane-i Âmire gibi harp sanayi tesislerine sevk edilen maden miktarları incelenmiştir. Ayrıca, söz konusu köylerde yaşayan ahalinin vergi muafiyeti karşılığında temin etmekle yükümlü oldukları maden miktarları, bu yükümlülük dışında sağlanan ek maden temini ile madenlerin sevkiyatına ilişkin organizasyonel faaliyetler de değerlendirilmiştir. Madenlerle ilgili alana katkı sağlayan farklı çalışmalar da bulunmaktadır²⁸.

1-Samakovcuk'ta Madencilik Faaliyetleri

Samakovcuk demir madenleri, ocaklık statüsünde tasarruf edilmiştir. Osmanlı sisteminde ocaklık, kullanım hakkının belirli bir aileye bırakılması veya bir hizmet karşılığında devlet görevlilerine gelir tahsis edilmesi esasına dayanırdı. Ocaklık uygulamaları, kapsam ve işleyiş açısından çeşitlilik gösterir, aynı zamanda devletin belirli harcamalarına kaynak sağlama amacına da hizmet ederdi. Söz konusu ocaklıklar, İstabl-ı Âmire, Matbah-ı Âmire ve Tersane-i Âmire gibi kurumlara mali kaynak sağladığı gibi, askerî sınıftan bazı görevlilerin maaşlarının karşılanmasında da kullanılırdı. Ocaklıktan sağlanan gelir kalemi üzerinde çalışan kişiler ise hizmetleri karşılığında avâriz türü vergilerden muaftı²⁹. İlgili belgeler ışığında, Samakovcuk madenlerinin Tersane ocaklığı kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Belgelere sıkça yansıyan “gayr-i ez ocaklık” ifadesi, bu sınıflamayı destekler. Zira Samakovcuk madenlerinden, ocaklık statüsü ile belirlenen cevher miktarının ötesinde de önemli ölçüde maden temin edilirdi. “Gayr-i ez ocaklık” terimi, söz konusu ocaklık fazlasını ifade etmek için kullanılırdı.

Samakovcuk ve Turulya madenlerinden, yıllık olarak belirli bir miktar demirin Tersane'ye ocaklık olarak tedarik edilmesi zorunluydu. Ancak bu miktar sabit olmayıp yıllara göre değişkenlik gösterir. Söz konusu maden köylerinde bulunan galerilerin üretim kapasitelerinin zamanla artırılması, ocaklık kapsamında işlemekle yükümlü oldukları demir miktarının da artmasına neden olmuştur. Belgelerde geçen “işlenmiş demir” kavramı, çıkarılan ham demirin ayrıştırılarak saf hâle getirilmesini ifade eder; zira bu kavram, belgelere sıklıkla rastlanan “helon” terimini de açıklar. Faruk Doğan, bazı kaynaklar ışığında helonu “pik demir” olarak tanımlar ve fırınlarda eritilerek ayrıştırılmış demir anlamına geldiğini belirtir. Bununla birlikte Doğan, söz konusu madenlerde yalnızca pik demir üretildiğini ve bu ürünün gülle dökümü amacıyla İstanbul'a gönderildiğini ifade eder. Dolayısıyla bölgede bir gülle dökümhânesi bulunmadığı sonucuna varır³⁰. Esasında 1696 yılına ait iki belgede; Samakovcuk'ta gülle imal edecek kârhanenin yapım aşamasında olduğu, bu tesiste kullanılacak gerekli malzeme ile³¹ gülle yapımı için mali kaynak teminine dair kayıtlar söz konusudur³². Fakat sonraki belgelere bunu teyit edecek yeni bilgi yoktur. Pravişte ve İstanbul gibi yerlerdeki dökümhanelere zaman zaman helon gönderilmesi burada yapımı söz konusu olan gülle kârhanesinin ya kısa süre faaliyet gösterdiğini ya da girişimin âkim kaldığını düşündürmektedir. Ancak 1715 yılına ait bir kayda istinaden verilen bilgilere göre, Mora üzerine yapılan sefer münasebetiyle ordunun humbara ve gülle ihtiyacının karşılanması için Samakovcuk'ta hem yeni maden galerileri açılmasına hem de imalathanelerin kurulmasına dair

²⁷ Doğan, “İstrancalarda Osmanlı Madenciliği”, s. 45-60.

²⁸ Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997; Ahmet R. Altınay, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri 967-1200*, Enderun Yayınları, İstanbul 1989; Mustafa Altınbay, “15-18. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik” Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998; *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010; Eyüp Kul, “16. Yüzyılda Balkan Madenlerinde Şafarlar”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, (2025).

²⁹ Orhan Kılıç, “Ocaklık”, *DİA*, XXXIII, (2007), s. 317-318.

³⁰ Doğan, *a.g.m.*, s. 53.

³¹ BOA, *İE MDN*, 2/152, s. 2, 29 Receb 1107 (4 Mart 1696).

³² BOA, *İkinci Mustafa (SMST II)*, 67/7123, 4 Zilkade 1107 (5 Haziran 1696).

karar verilmesi³³ gülle ve humbara dökümhânesinden ziyade mevcut kârhâne sayısının artırılması çabasına işaret etmektedir.

Osmanlılar'da madencilik faaliyetleri, maden mukataası çerçevesinde yapılandırılmıştır. Mukataa gelirlerinin büyük bir kısmı devlete ait olup, mukataalar iltizam, emanet ve malikâne gibi yöntemlerle yönetilmekteydi. Emanet usulü, mukataanın kamu görevlisi konumundaki "emin" tarafından idare edilmesi anlamına gelmektedir³⁴. Samakovcuk madenleri, çalışmaya konu olan dönemde emanet usulüne göre işletilmiştir. Emanet usulüyle yönetilen madenlerin sorumlusu olan ve "emin" olarak kayıtlara geçen görevli, ihtiyaca bağlı olarak maden işçilerini istihdam etmiş ve onlara ödeme yapmıştır. Benzer şekilde, maden işletmecisi konumundaki "varak" denilen görevli (Samakovcuk'ta emin) ilgili işlemleri yürütmüştür. İşçiler zaman zaman ücret olarak çıkardıkları madenin bir kısmını almış ve daha sonra bu payı *varaka* geri satmıştır³⁵. Samakovcuk ve Turulya köylerinin halkı ocaklık olarak teslim ettikleri demir karşılığında avâriz ve cizye vergilerinden muaf olmuştur.

Özellikle kâr edip etmeyeceği belirsiz olan madenlerde, eminin görevlendirilmesi sıkça uygulanmaktaydı. Maden eminine, tartıcı, dökücü başı ve kâtip gibi yardımcı görevliler eşlik etmekteydi. İşletmenin finansmanını sağlamak amacıyla, eminin tasarrufuna tevdi edilen sermaye miktarı, madenin büyüklüğüne göre değişiklik göstermekteydi. Bu sermaye ile madende düzenli ve yüksek miktarda üretim yapılması hedeflenmekteydi. Eminlerin görevleri arasında, maden ocaklarından elde edilen ürünleri devlet adına madencilerden satın almak da yer almaktaydı. Bu işlem için gerekli mali kaynak, maden bölgesine yakın bir mukataanın cizye veya avâriz türü vergilerinden tahsis edilirdi. Eminlerin üreticilere borç vermesi ve borcun madenden çıkarılan ürün üzerinden tahsil edilmesi de emanet usulünün bir parçasını oluşturmaktaydı³⁶.

Samakovcuk'ta emanet sisteminin verimli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim burada görev yapan maden emini Mustafa Ağa'nın, 25 yılı aşkın bir süre kesintisiz olarak görev yaptığı görülmektedir. Maden ocaklarının açıldığı 1695 yılında emin olarak göreve başlayan Mustafa Ağa, 1721 yılında sona eren muhasebe kayıtlarının tamamını tutmuştur³⁷. Mustafa Ağa'nın çeyrek asırlık görev süresi maden işletmesini uzun bir süre boyunca mahir bir şekilde idare ettiğinin göstergesidir. 1723 yılına gelindiğinde maden emini olarak Mehmed'in görev yaptığı anlaşılmaktadır³⁸. Madende görev yapanlara dair ise ayrıntılı kayıtlar mevcut değildir.

Samakovcuk madenci taifesinin devlete belirli bir miktar maden tedarik etmesine dair yükümlülükler ihtiyaçlara binaen şekillenirdi. 1698 yılında Samakovcuk halkının işlenmiş olarak teslim etmekle mükellef olduğu helon 19.800 okka/vukiyye³⁹ (25.402 kg) idi. Bunun haricinde ise bedeli İstanbul cizyesi hesabından ödenmek üzere yüz bin okka (128.294 kg) helonun devlete teslim edilmesi istenmiştir⁴⁰. 1705 yılında Samakovcuk madenci taifesinin temin etmekle mükellef olduğu demir miktarı ise 48.864,5 (62.690,4 kg) okkaya çıkmıştır⁴¹. Rakamlar farklı tarihlerde farklılıklar göstermektedir. Samakovcuk halkı 20.234 okka (25.959 kg) helon karşılığında avârizdan muaf iken Turulya halkı 5.080 okka (6.517 kg) helon karşılığında avârizdan muaftır. Bu veriler bize Samakovcuk vergi mükelleflerinin ve dolayısı ile madenci taifesinin Turulya'nın dört katı olduğunu da

³³ Mehmet Y. Ertaş, *Sultanın Ordusu (1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik)*, Kronik Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2018, s. 284.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", *Türkler X*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 28.

³⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkarları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 111-112.

³⁶ Doğan, "İstrancalarda Osmanlı Madenciligi", s. 47.

³⁷ BOA, MAD, 5169.

³⁸ BOA, MAD, 3165.

³⁹ İlgili dönemde madenlerin ölçüldüğü ağırlık birimi ise vukiyye ve kıyye olarak kayıtlara geçirilmiştir. Ukiyye, vakıyye ve okka olarak da bilinen okkanın standart ölçüsü 1,282945 kilograma tekabül etmektedir. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü Ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.s. 97; Bunu teyit eden farklı kaynaklar da bulunmaktadır Cengiz Kallek, "Okka", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 338; bu çalışmada bu ölçü baz alınarak hesaplamalar yapılmıştır.

⁴⁰ BOA, İE, Askerî (AS), 44/4028, 23 Şaban 1109 (6 Mart 1698).

⁴¹ BOA, Cevdet Askerî (C. AS), 1092/48190. s. 1, 4 Safer 1117 (28 Mayıs 1705).

göstermektedir. Bu iki köyün ödeyeceği cizye miktarı ise 38.400 (49.265 kg) okkalık helona denk gelmektedir⁴².

Samakovcuk madenlerinde istihdam edilen madenciler, Osmanlı madencilik teşkilâtının genel uygulamasına paralel olarak belirli vergi yükümlülüklerinden muaf tutulmuşlardır. Bu imtiyaz, devletin maden üretimini teşvik etme ve sürekliliğini sağlama politikası çerçevesinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Samakovcuk'ta yaşayan madenci reayanın sahip olduğu muafiyet mutlak bir nitelik taşımamakta; belirli bir süre zarfında kişi başına tespit edilmiş miktarda demirin hazineye teslim edilmesi şartına bağlanmaktaydı. Dolayısıyla söz konusu vergi muafiyeti, üretim taahhüdü karşılığında tanınan bir yükümlülük-temelli imtiyaz niteliği taşımakta olup, devlet ile üretici kesim arasındaki karşılıklı sorumluluk ilişkisini yansıtmaktadır⁴³.

Arşiv belgeleri, madencilik hizmeti karşılığında tanınan vergi muafiyetlerinin kapsamını somut biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim Samakovcuk ve Turulya madencilerinin hangi mali yükümlülüklerden muaf tutuldukları 12 Haziran 1706 tarihli bir telhiste açıkça belirtilmiştir. Buna göre söz konusu madenciler; avarız ve bedel-i şayka kapsamında olmak üzere teksinar⁴⁴, celebkeşan, âdet-i ağnam ve diğer bazı vergilerden muafiyet talep ve beyanında bulunmuşlardır. Ancak bu muafiyet, kayıtsız ve şartsız bir imtiyaz niteliğinde olmayıp, yıllık 25.314,5 okka (32.476 kg) helonun hazineye teslimi karşılığında geçerliydi. Dolayısıyla belgede ifade edilen düzenleme, Osmanlı mali sisteminde üretim yükümlülüğü ile vergi muafiyeti arasındaki dengeyi yansıtan tipik bir uygulamaya işaret etmektedir. Bu çerçevede madencilerin muafiyeti, kamu maliyesine aynı katkı sağlanması şartına bağlanmış, böylece devletin stratejik maden teminini güvence altına alan karşılıklı bir yükümlülük ilişkisi tesis edilmiştir⁴⁵. 1713 yılına ait başka bir kayıt ise Samakovcuk ve Turulya köyleri sakinlerinin mali statüsüne dair önemli veriler sunmaktadır. Söz konusu kayda göre, bu yerleşimlerde ikamet eden madenci ahali olağanüstü durumlarda tahsil edilen avarız vergisinden muaf tutulmuştur. Bunun yanı sıra, celebkeşan ve sürsat gibi yükümlülükler karşılığında helon teslim ettiklerine dair bilgiler de aynı belgede yer almaktadır. Madenci halk tarafından kaleme alınan bir arzuhal, bu muafiyet ve yükümlülük ilişkisini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Madencilerden yükümlü oldukları miktarın üzerinde vergi talep edilmemesi hususu yetkililere arz edilmiş; karşılığında demir üretilen devlete teslim ettikleri belirtilmiştir. Buna göre sürsat malı için 10.000 akçe, celebkeşan malı için 2.200 akçe ve sair kalemler için 9.250 akçe olmak üzere toplam 21.450 akçelik bir mali yükümlülüğün demir teslimi suretiyle yerine getirildiği ifade edilmiştir. Bu veriler, madenci reayanın mali sorumluluklarının nakdî tahsil yerine aynı üretim üzerinden karşılandığını ve devlet ile üretici kesim arasındaki ilişkinin sözleşmeye benzer bir karşılıklılık esasına dayandığını göstermektedir. Ayrıca arzuhalde yer alan şikâyet unsuru, uygulamada merkezi düzenlemeler ile yerel tahsil pratikleri arasında zaman zaman uyuşmazlıkların ortaya çıkabildiğine de işaret etmektedir⁴⁶.

Madencilerin çıkarmakla yükümlü oldukları cevher miktarı, Samakovcuk madenlerinin rezerv kapasitesi dikkate alındığında nispeten sınırlı kalmaktaydı. Başka bir ifadeyle, devletin mevcut doğal kaynaklardan azamî ölçüde istifade etme hedefi açısından üretim hacminin artırılması zaruri görülmekteydi. Bu ihtiyaca binaen devlet, belirlenen zorunlu üretim miktarının ötesinde ilave cevher çıkarımını teşvik etmek amacıyla, ücret karşılığında ek üretim yaptırma yoluna gitmiştir. Ancak söz konusu uygulama, görünürde bir teşvik mekanizması olmakla birlikte, fiiliyatta devlet tarafından talep edilen bedel karşılığında yerine getirilmesi beklenen bir yükümlülük niteliği taşımaktaydı. Dolayısıyla bu düzenleme, gönüllü üretim artışından ziyade, kamu maliyesinin ve askerî ihtiyaçların gerektirdiği üretim seviyesini temin etmeye yönelik yarı-zorunlu bir uygulama olarak değerlendirilmelidir.

Samakovcuk madenci reayasına ilişkin demografik veriler de arşiv kayıtlarında yer almaktadır. Bu kayıtlara göre, söz konusu madenci topluluğu büyük ölçüde gayrimüslim unsurlardan oluşmaktaydı.

⁴² BOA, *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, 1287, s. 2, 15 Rebiülevvel 1131 (5 Şubat 1719).

⁴³ BOA, *KK*, 5180, s. 4-5, 4 Zilhicce 1107 (5 Temmuz 1696).

⁴⁴ Tersâne-i Âmire'de bulunan kadirga ve başardalarda kullanılan küreklerin yapıldığı ağaçları kesmekle görevli olan personele teksinarcı denilirdi. Bostan, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁵ BOA, *İE DH*, 24/2185, 29 Safer 1118 (12 Haziran 1706).

⁴⁶ BOA, *SAMD III*, 55/5493, 18 Safer 1125 (1 Mart 1713).

1695 yılında Samakovcuk madencileri 143 kişiden oluşmaktaydı⁴⁷. Turulya madencileri ise 25 kişiydi. Samakovcuk halkı, Tersane-i Âmire ocaklığı olarak belirlenmiş olan yıllık 200 kantar (11.289 kg) demir karşılığında 250 kantar (14.112 kg) ağırlığında helon temin etmekle mükellef idi. 540 kuruş avarız vergisi karşılığında ise 200 kantar (11.289 kg) helon teslim edilecekti. Toplamda 450 kantar (25.402 kg) helonu ilgili tesise getirmek şartıyla tüm tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf tutulmuşlardı⁴⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nda madencilerin geçici olarak farklı maden sahalarına yönlendirilmesi uygulamasına sıkça rastlanmaktadır. Bu uygulamanın temel amacı, maden üretiminin sürekliliğini ve verimliliğini sağlamaktır. Samakovcuk özelinde de, başka maden sahalarında istihdam edilmek üzere demircilerin gönderildiğine dair arşiv kayıtları mevcuttur. Söz konusu düzenleme, hem iş gücünün esnek kullanımını hem de devletin stratejik öneme sahip maden üretimini kesintisiz biçimde sürdürme çabasını yansıtmaktadır. Böylece, belirli maden sahalarındaki geçici işgücü transferleri, Osmanlı madencilik yönetiminde merkezi planlama ve üretim sürekliliği prensiplerinin bir aracı olarak işlev görmüştür. “*Samakovcuk'dan bâ-fermân-ı âli Pravişte Kârhânesi'ne ta'yîn olunan dört nefer vigne ustasının seneleri tamam olmağla mahalli mezbûreden dört nefer kâmil üstâd ihrâcî için emr-i âli ricasına Pravişte Kârhânesi emini mahalli mektûbla ilâm eden kalemden görüldük de Pravişte Kârhânesi'nde helon için dört kût'a vigne⁴⁹ fırınlarında Samakovcuk cânibinden dört nefer timurcular be-her neferine otuzar akça ücret olmak üzere ...*” şeklindeki 1711 yılına ait ifadeler belirli bir plan doğrultusunda bir bakıma geçici görevlendirme yapıldığını göstermektedir. Samakovcuk'tan Pravişte Kârhânesi'ne transfer edilerek kârhânedeki demir fırınlarında görevlendirilen dört demir ustasının süresinin dolması üzerine, yerlerine yenilerinin atanması için Pravişte Kârhânesi emini Mehmed tarafından merkeze resmi arzda bulunulmuştur. Söz konusu demir ustaları, maden fırınlarında çalıştırılmak üzere 300 günlük bir süreyle Pravişte'ye gönderilmişti. Maden emini, arzuhalinde her bir demir ustasına 30 akçe ücret ödenmesi ve her birine birer at ile beşer kuruş yol ücreti sağlanmasına dair bir belge düzenlenmesini talep etmiştir. Ayrıca, süresi dolan demir ustalarının yerine yine dört demir ustasının atanmıştır. Bu durum, Osmanlı madencilik ve üretim organizasyonunda iş gücünün planlı şekilde yönetildiğini, transfer ve ücretlendirme gibi uygulamaların resmi prosedürlerle düzenlendiğini göstermektedir⁵⁰.

Samakovcuk madencileri, Pravişte Kârhânesi'nde top güllesi ve humbara yapımı işlerinde çalışmakla birlikte Kağıthâne'deki top ve humbara üretimi için de mütemadiyen demir temin ediyorlardı. Çıkarmakla mükellef oldukları maden cevheri dışındaki demir madenini devletin para mukabilinde aldığı anlaşılmaktadır. Mora seferi hazırları kapsamında Samakovcuk ve Turulya madencilerinden satın alınacak helonun her vukiyyesine 5'er akçe tayin edilmiştir⁵¹. Ayrıca humbaralar için temin edilen demirin, humbaraların ana gövdelerinin yanında humbaraların barut hazinelerinde ateşlemek üzere kullanılan malzemelerin içine parçalar halinde konulduğunu ifade etmekte yarar vardır⁵². Buradan hareketle humbaraların şarapnel etkisi gösterdiği söylenebilir.

İlgili kurumlara gönderilen hammaddeler ve maden eminleri ile ilgili şikâyetler, dönem belgelerinde zaman zaman kayda geçmiştir. Nitekim, humbara dökücüsü Hacı Mahmud tarafından yetkililere iletilen bir arzuhalde, Samakovcuk'tan Tophâne ve Tersane'ye top güllesi ve humbara dökülmek üzere sevk edilen demirin miktarının yetersiz olduğu; mevcut kısmın ise yeterince saf olmadığı ve cüruf içerdiği gerekçesiyle döküm işlemlerinin ertelendiği bildirilmiştir. Hacı Mahmud, söz konusu aksaklıkların üretim süreçlerini olumsuz etkilemesini önlemek amacıyla, maden eminliğinin Mustafa'dan alınarak kendisine tevdi edilmesini talep etmiştir. Şikâyet edilen Mustafa'nın merkezi idarenin taleplerini zamanında karşılamak için yoğun çalıştığı ve bu nedenle madendeki cürufu tam

⁴⁷ BOA, KK, 5180, s. 4-5, 2 Zilhicce 1107 (3 Temmuz 1696).

⁴⁸ Doğan, “İstrancalarda Osmanlı Madenciligi”, s. 54.

⁴⁹ “Vigan” ve “bekne” şeklinde de telaffuz edilen vigne kelimesi, demir elde etmek için kullanılan fırınlara verilen isim olup, kökeni Slavca “vigany”dir. Cambaz, a.g.m., s. 24.

⁵⁰ BOA, C.AS, 115/5162, 7 Zilkade 1123 (17 Aralık 1711).

⁵¹ Bekir Gökpınar, *Tuna Ötesinde Sefer Varadin 1716*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 216.

⁵² Mustafâ, *Fenn-i Humbara*, “*Humbara ve Ateşli Silâhlar*”, haz. Salim Ayduz ve Şamil Çam, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, s. 132.

olarak ayıramadığı düşünülebilir. Bu durum, Osmanlı madencilik ve üretim organizasyonunda hem hammadde kalitesinin hem de denetim ve sorumluluk mekanizmalarının işleyişinin üretim sürekliliği açısından ne denli kritik olduğunu göstermektedir⁵³.

3-Samakovcuk'ta Üretim ve Nakliye

Osmanlı merkezi idaresi, madencilik faaliyetlerini de içeren iktisadî politikasını fiskalizm ilkesi temelinde şekillendirmiştir. Bu ilke, hazine gelirlerinin mümkün olan en yüksek seviyeye çıkarılmasını ve elde edilen bu kaynakların kamu ihtiyaçları doğrultusunda tasarruflu bir biçimde kullanılmasını öngörmektedir⁵⁴. Bu bağlamda Samakovcuk madenleri, İstanbul'daki harp sanayi tesislerine yakınlığı sayesinde üretim süreçlerinde zaman, iş gücü ve maliyet açısından önemli tasarruflar sağlayarak fiskalist politikanın somut bir uygulama alanını teşkil etmiştir. En azından Balkanlar'daki diğer bir demir üretim merkezi olan Samakov ile kıyaslandığında Samakovcuk'un ulaşım maliyetleri açısından oldukça cazip olduğu görülür. Hazar'a göre; XVII. yüzyılda Samakov demirinin İstanbul'a naklinde Rodoscuk İskeleyi tercih edilmiştir. Samakov'dan çıkarılan demirin, Filibe-Edirne hattı üzerinden karayoluyla Rodoscuk'a ulaştırıldığı; Rodoscuk İskeleyi'nde ise gemilere yüklenerek İstanbul'a sevk edildiği değerlendirilmiştir. Bu mesafenin yaklaşık 600 km'ye tekabül ettiği, İğneada İskeleyi üzerinden İstanbul mesafesinin ise yaklaşık 250 km olduğu anlaşılmaktadır. 1607 yılında Samakov'dan İstanbul'a gönderilen demirin kantarına yüz akçe ödenirken⁵⁵ bundan yüz dört yıl sonra Samakovcuk'tan İstanbul'a gönderilen demirin kantarına 12 akçe ödenmesi durumun anlaşılması açısından somut örnek teşkil etmektedir⁵⁶.

Samakovcuk madenlerinde ocaklardan çıkarılıp işlenmiş hâle getirilen demirin miktarı, maden emniyeti tarafından düzenli olarak kayıt altına alınmaktaydı. Madenciler, ürettikleri demiri maden eminine teslim etmekle yükümlü olup, teslim edilen miktarı belgeleyen bir temessük düzenlenirdi. Üretilen madenlerin sevkıyatı ise belirli bir organizasyon ve planlama çerçevesinde yürütülmekteydi. Madenler, beygir ve develer vasıtasıyla karayoluyla İğneada İskeleyi'ne taşınmakta; buradan deniz yolu ile İstanbul'a sevk edilerek merkezî üretim birimlerine ulaştırılmaktaydı. Pravişte'ye gönderilen madenler ise Kavala İskeleyi üzerinden nakledilmekteydi. İskele ve limanlarda, İstanbul'daki Topçular Ocağı veya Tersane tarafından görevlendirilen mübaşirlere maden teslimi gerçekleştirilirdi. Nakliye faaliyetlerinin madencilerin sorumluluğu dışında tutulması, Osmanlı maden işletmeciliğinde yalnızca üretimin değil, aynı zamanda lojistik süreçlerin de merkezî ve kurumsal bir yapı içerisinde organize edildiğini göstermektedir.

Samakovcuk madenlerinin faaliyete geçtiği ilk dönemde, angarya niteliğinde bazı uygulamaların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Samakovcuk Maden Emni'ne ve Topçular Ocağı Çorbacıbaşı'na gönderilen 13 Ekim 1695 tarihli bir hüküm, maden naklinin safahatını ve söz konusu sorunları izleme imkânı sunmaktadır. İlgili belgede, madenci halktan tartılıp hesaplanarak temin edilen demirin İğneada İskeleyi'ne taşınması için halkın zorla çalıştırılması yasaklanmıştır. Samakovcuk maden emininin, madenin temininden ve yük hayvanları vasıtasıyla iskeleye sevkinden sorumlu olduğu ayrıca, teslim ettiği demir miktarını belgeleyen mühürlü bir temessük alması gerektiği hususu da maden eminine hatırlatılmıştır⁵⁷. İskeleye nakledilen madenler, İstanbul'dan gönderilen gemi (sefine) kaptanlarına teslim edilirdi. Kaptanın kendisi de mübaşir olabilirdi⁵⁸. Tophâne ve Tersane'den gelen çorbacıbaşı (zabit, bölük ağası) gibi farklı görevliler de mübaşir olarak tayin edilirdi⁵⁹. Böylelikle resmî hüviyeti garanti altına alınan maden nakline dair ihtilafların ortaya çıkmasına engel olunmaya çalışılmıştır.

⁵³ BOA, İE. AS, 57/5170, 28 Rebiülevvel 1127 (3 Nisan 1715).

⁵⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 17. baskı, İstanbul 2017, s. 60.

⁵⁵ Hazar, a.g.t., s. 132.

⁵⁶ Ertaş, a.g.e., s. 117; BOA, C. Bahriye (BH), 220/10246, 24 Ramazan 1123 (5 Kasım 1711).

⁵⁷ BOA, İE, Dahiliye (DH), 18/1667, 4 Zilkade 1107 (5 Haziran 1696).

⁵⁸ BOA, KK, 5180, s. 3.

⁵⁹ BOA, İE, DH. 18/1667, 4 Zilkade 1107 (5 Haziran 1696).

Gemi sahipleri ekseriyetle, taşıma faaliyetini ücret karşılığında yürüten özel nakliyecilerdi. Taşıdıkları yükün miktarına göre belirli bir navlun ücreti alırlardı. Nitekim 1711 yılında 738 kantar 64 lodra (yaklaşık 42 ton) ağırlığındaki demir, Adalıoğlu adlı reisin gemisiyle İstanbul'a getirilmiş ve Tersane-i Âmire'deki gülle kârhanesine teslim edilmiştir. Bu iş karşılığında tersane muhasebecisi, gemi kaptanına her bir kantar demir için 12 sağ akçe üzerinden ödeme yapılmasına hükmetmiş; toplamda 82 esedi kuruş, 9 pare ve 1 akçe ödenmesine karar verilmiştir. Söz konusu meblağın İstanbul gümrük hazinesinden karşılanacağı da ayrıca belirtilmiştir⁶⁰. Maden masrafları için farklı birimlerin gelirleri de tahsis edilebilmekteydi. 1711 yılının baharında maden ücretlerinin Yanbolu ve bağlı yerlerin cizye gelirinden ödenmesine dair bir belge bu durumu teyit eder mahiyettedir⁶¹.

Samakovcuk demir madenlerinden elde edilen ham ve işlenmiş demir, Osmanlı harp sanayiine bağlı tesislerde kullanılmak üzere başkente nakledilmekteydi. Bu demir, başta top, top güllesi ve humbara yapımı olmak üzere çeşitli üretim süreçlerinde değerlendirilmiştir. Midye nahiyesine tabi haslardan olan Samakovcuk köyünden Tersane-i Âmire'ye 200 kantar (11.289,600 kg) ham demir gönderildiğine dair bir kayıt mevcuttur⁶². Ayrıca, bazı sınır kentlerinden kara ve deniz yoluyla başkente ulaştırılan humbaralar ile kırık (şikest) toplar da, zaman zaman Samakovcuk madeni demiri ile birlikte işlenmiştir⁶³. 1695 yılı ve akabindeki yıllarda Kağıthâne'de bulunan kârhaneye demir gönderildiği anlaşılmaktadır. 1695 yılının Aralık ayından 1697 yılının Mayıs ayına kadar aralıklarla nakledilen maden miktarları şöyledir⁶⁴:

Tablo 1: 1695-1697 Yıllarında Samakovcuk'tan İstanbul'a Sevk Edilen Demir Miktarı

Gemi Kaptanı	Madenin Taşınma Tarihi	Taşınan Maden Miktarı
Mustafa	2 Kasım 1695	13.200 okka (16.934 kg)
Panayot	13 Eylül 1696	11.132 okka (14.281 kg)
Dimitri	17 Eylül 1696	13.200 okka (16.934 kg)
Karasaki?	11 Kasım 1696	15.444 okka (19.813 kg)
Yorgi	28 Aralık 1696	15.400 okka (19.757 kg)
Yanaki	6 Şubat 1697	14.485 okka (18.583 kg)
Karasaki	25 Şubat 1697	15.965 okka (20.482 kg)
Dimitri Yani	24 Şubat 1697	6.000 okka (7.697 kg)
Dimitri	11 Mart 1697	18.568 okka (23.821 kg)
Yorgi	17 Mayıs 1697	12.798 okka (16.419 kg)
Toplam		136.192 okka (174.726 kg)

Kaynak: BOA, MAD, 4578, s. 6.

Samakovcuk madenlerinin yeniden faal hâle getirilmesiyle, çıkarılan madenler İstanbul'daki kurumlara gönderilmiştir. İlgili kayıtlara göre yıllık olarak yaklaşık 175 tonluk maden üretimi söz konusudur. Avrupa'da yürütülen uzun süreli savaşlar boyunca hammaddeye olan bağımlılığın artması, üretim miktarından anlaşılmaktadır. Sefer sürecinde de rakamlarda dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Söz konusu kaynakların masrafları ise Tırhala sürsat gelirinden ve İstanbul hazinesinden karşılanmıştır⁶⁵.

⁶⁰ BOA, C. Bahriye (BH), 220/10246, 24 Ramazan 1123 (5 Kasım 1711).

⁶¹ BOA, SAMD III, 51/5096, 13 Muharrem 1123 (3 Mart 1711).

⁶² BOA, KK, 5180, s. 7, 26 Muharrem 1124 (5 Mart 1712).

⁶³ BOA, MAD, 4578, s. 11, 1 Ramazan 1107 – 10 Zilkade 1108 (4 Nisan 1696 - 31 Mayıs 1697).

⁶⁴ BOA, MAD, 4578, s. 6.

⁶⁵ BOA, MAD, 4578, s. 11.

1696 yılının sonlarında, Samakovcuk maden emini Mustafa'ya bir ferman gönderilmiştir. Söz konusu fermanla, Tersane-i Âmire'de kullanılan kalyonların toplarında kullanılacak güller için 200.000 okka (256.589 kg) helon hazırlanması emredilmiştir. Ancak, bu miktarın yalnızca elli bin okkalık (64.147 kg) kısmı temin edilebilmiştir. Daha sonra gönderilen bir emirle, önceki fermanla belirtilen toplam miktarın kalan 150.000 okka ağırlığındaki kısmının da herhangi bir mazeret kabul edilmeksizin acilen hazırlanması istenmiştir⁶⁶. 1697 yılında maden teslimatı devam etmiştir. Emin Mustafa Ağa sırasıyla 10.670, 13.501 ve 18.501 okka helonu İstanbul'dan gönderilen mübaşire teslim etmiştir. Teslim edilen toplam helon miktarı 42.672 okkaya (54.745 kg) tekabül etmektedir⁶⁷. Genel olarak değerlendirildiğinde demir tedariklerinin beklentilerin çok altında olduğunu söylemek mümkündür.

1698 yılında ise, Samakovcuk köyü ahalisi için maktû olarak belirlenmiş 19.800 okka (25.402 kg) demir teslim etme yükümlülüğünün yanı sıra, her yıl 100.000 okka demirin hazırlanması isteği dikkat çekmektedir. Söz konusu 100.000 okkalık kısmın bedelinin İstanbul cizyesinden karşılanması hususu ise İstanbul kadısına ve cizyedârına özellikle bildirilmiştir⁶⁸. 1703 yılı baharında, Samakovcuk'tan alınan ve dört gemiyle İstanbul'a sevk edilen 81.776 okka (104.914 kg) helonun Tophâne'ye teslim edildiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık bir ay Tophâne'de muhafaza edilen bu madenin, daha sonra Sultan II. Mustafa'nın (salt. 1695–1703) fermanıyla Pravişte Kârhânesi'ne gönderilmesine karar verilmiştir. Tophâne'den yola çıkarılan demir, Topçubaşı Abdullah aracılığıyla ilgili görevlilere teslim edilmiştir⁶⁹.

1705 yılında Samakovcuk emini Mustafa Ağa'ya gönderilen bir fermanla, Pravişte Kârhânesi'nde dökülecek humbaralar için, Samakovcuk madeninin ocaklık olarak mükellef olunan miktarına ilaveten, satın alınan demirin 2.500 kantarlık kısmının da gönderilmesi talep edilmiştir⁷⁰. Bu işlemlerin izini bundan birkaç ay sonraki başka bir belgede sürmek mümkündür. 1705 yılı Mayıs ayının son günlerine tarihlenen bir kayıt, daha önce istenen 2.500 kantarlık kısmın tedarik edildiğini teyit etmektedir. Akabinde ise Topçubaşı Ali tarafından Pravişte Kârhânesi'nde dökülecek top güllesi ve humbara yapımı için Samakovcuk madeninden 3.000 kantar helon daha gönderilmesi ve İstanbul'a gelen helonun Pravişte'ye gönderilmek üzere Kavala İskeleyi'ne nakledilmesi istenilmiştir⁷¹.

İlerleyen yıllarda temin edilecek maden miktarı ve bunun mukabilinde ödenecek meblağa dair kayıtlar mevcuttur. Kağıthane'de top güllesi ve humbara dökümünde kullanılmak üzere Samakovcuk köyü halkından satın alınacak 150.000 (192.441 kg) okka demir karşılığında 7.500 kuruş ödenmesi hususunda merkeze 13 Haziran 1709 tarihli bir kaime gönderildiği konusu üzerinde durmaktadır⁷². Bundan bir yıl sonraki bir kaime ise Samakovcuk madeninden top mermisi ve humbara dökülmesi maksadıyla 150.000 okka demir satın alınması ve bunun karşılığında 7.666 kuruş ödenmesi emrini ihtiva etmektedir. Bu verilere göre bir sene arayla aynı miktardaki demire ödenen paranın arttığı görülmektedir. Demir fiyatlarına bakıldığında yıllık enflasyon yaklaşık %2,2'dir. Bu durum ilgili dönemdeki fiyat artışları açısından dikkate şayandır⁷³.

1707-1721 yıllarına ait bir muhasebe defterinde maden emini Mustafa Ağa tarafından tutulan kayıtlara göre Samakovcuk'ta çıkarılıp saflaştırılan ve gerekli kurumlara teslim edilen maden miktarı milyon tonları bulmuştur. Bu kayıtların sonunda *yekûn* olarak verilen 2.241,282 okka ağırlığındaki helon 2.875,535 kilograma tekabül etmektedir. Mustafa Ağa'nın muhasebe kayıtları yaklaşık 14 yıllık faaliyetlerinin dökümü mahiyetinde olup, her yılın bazı aylarında devlete teslim ettiği helon miktarını

⁶⁶ BOA, *İE, BH*, 11/1031, s. 1, 12 Zilhicce 1108 (2 Temmuz 1697).

⁶⁷ BOA, *Cevdet, Darphâne (C. DRB)*, 27/1321, 5 Şevval 1108 (27 Nisan 1697).

⁶⁸ BOA, *İE. AS*, 44/4028, 23 Şaban 1109 (6 Mart 1698).

⁶⁹ BOA, *C. AS*, 388/16003, s. 15 Şevval 1114 (4 Mart 1703).

⁷⁰ BOA, *C. AS*, 865/37055, s. 1, 28 Şevval 1116 (23 Şubat 1705).

⁷¹ BOA, *C. AS*, 1092/48190, s. 1, 4 Safer 1117 (28 Mayıs 1705).

⁷² “İşbu sene-i mübâreke de Asitane-i Saadet'de Kağıdhâne'de yuvarlak ve humbara daneleri dökülmek için ocaklıktan maada iktizâ eden yüz elli bin okka helon mübaayaa' üzere gelen bahası havale olunan emvâlden virilmek üzere kâimesi virüle deyü bi'l-husus fermân-ı âli sadır olmağın yalnız yedi bin beş yüz gurusu hazine tezkiresiçün mevkûfiyetden işbu kâime verildi”. BOA, *AE. Üçüncü Ahmet (SAMD III)*, 4/367, s. 1, 4 Rebiülahir 1121 (13 Haziran 1709).

⁷³ BOA, *İE. MDN*, 3/177, s.1, 12 Rebiülahir 1122 (10 Nisan 1710).

belgelemektedir. Buna dair kayıtlar çok uzun olmakla birlikte bunlar farklı belgelere istinaden seferlerin yoğunlaştığı dönemler esas alınarak aktarılmıştır⁷⁴.

Tablo 2: 1707-1710 Yıllarında Samakovcuk'ta Üretilip Devlete Teslim Edilen Maden Miktarı

Teslim Tarihi	Maden Miktarı	Teslim Tarihi	Maden Miktarı
4 Haziran 1707	30.800 (39.514 kg)	27 Haziran 1709	15.620 (20.039 kg)
19 Ocak 1709	13.200 (16.934 kg)	28 Mayıs 1709	13.200 (16.934 kg)
28 Mayıs 1709	12.848 (16.483 kg)	28 Mayıs 1709	13.750 (17.640 kg)
16 Haziran 1709	13.200 (16.934 kg)	22 Aralık 1709	26.840 (34.434 kg)
22 Aralık 1709	24.819 (31.841 kg)	29 Ocak 1710	23.000 (29.507 kg)
15 Şubat 1710	24.099 (30.917 kg)	16 Şubat 1710	9.460 (12.136 kg)
29 Ocak 1710	9.100 (11.674 kg)	29 Ocak 1710	24.790 (31.804 kg)
10 Mart 1710	26.444 (33.936 kg)	8 Haziran 1710	25.843 (33.155 kg)
16 Haziran 1710	24.911 (31.959 kg)	17 Mayıs 1710	29.394 (37.710 kg)
28 Mayıs 1710	26.660 (34.203 kg)	6 Ağustos 1710	22.948 (29.441 kg)
19 Temmuz 1710	30.030 (38.526 kg)	21 Ekim 1710	27.885 (35.774 kg)
8 Aralık 1710	25.300 (32.458 kg)	24 Aralık 1710	31.500 (40.412 kg)
7 Ocak 1711	31.996 (41.049 kg)	7 Temmuz 1711	40.040 (51.369 kg)
12 Ekim 1711	23.940 (30.713 kg)	25 Kasım 1711	23.955 (30.732 kg)
		6 Ağustos 1714- 7 Ocak 1715	139.287 (178.697 kg)
Toplam			459.256 (598.200 kg)

Kaynak: BOA, MAD, 5169, s. 4-5.

1709 ve 1710 yıllarında, devlet kurumlarına yıllık 10 ila 15 kez demir teslimi gerçekleştirilmiş olup, en düşük teslimat miktarı 9.460 kg'ın üzerindedir. Yaz-kış demeden faaliyet yürüten Samakovcuk madencilerinin yıllık üretimindeki artış da dikkate değerdir. Bu bağlamda, madenlerdeki faaliyetleri harekete geçiren temel unsurun Osmanlıların taraf olduğu savaşlar olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tablo, demir madenlerindeki üretim artışının büyük ölçüde savaşlara endeksli olduğunu göstermektedir⁷⁵. Prut Seferi öncesinde ve savaş sırasında, Samakovcuk madenlerinde görülen yoğun üretim faaliyetleri, 1711 yılında Prut'ta yapılan Osmanlı-Rus savaşının akabindeki antlaşmadan kısa bir süre sonra durma noktasına gelmiştir. Antlaşmanın imzalandığı Temmuz ayından sonra birkaç ay daha madendeki faaliyetler sürmüş olsa da, bunun müzakere süreci ve olayların sıcaklığı ile ilgili olduğu açıktır. Ayrıca, 1712–1713 yıllarında maden teslimine ilişkin kayıtların bulunmaması, durumu

⁷⁴ Mustafa Ağa'nın muhasebe kayıtlarında sayfalar dolusu nicel veriler bulunmaktadır. BOA, MAD, 5169, s. 20.

⁷⁵ Sultan III. Ahmed döneminde benimsenen istidat politikası çerçevesinde, Osmanlılar Rusya, Venedik, İran ve Avusturya gibi devletlerle savaşlar yürütmüştür. İsveç Kralı XII. Carl (Demirbaş Şarl), Danimarka ve Rusya gibi ülkeleri mağlup etmiş ve Rus topraklarını işgal etmiştir. Ancak ağır kış koşulları ile lojistik ve ikmâl sorunları nedeniyle, 1709 yılında Poltava'da Ruslar tarafından yenilgiye uğramış ve Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Bu gelişme, Osmanlılar ile Ruslar arasındaki ilişkileri gererek, Prut Seferi'nin sebeplerinden birini oluşturmuştur. Baltacı Mehmed Paşa önderliğinde Ruslar'ı mağlup eden Osmanlılar, 1715 yılında ise Damad Ali Paşa komutasında Venedikliler'i yenerek önemli kazanımlar elde etmiştir. 1716 yılında Avusturya ile başlayan savaşlar ise Osmanlılar'ın yenilgisiyle sonuçlanmış ve taraflar arasında 1718 yılında Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Banat ve Küçük Eflak da dâhil olmak üzere Macaristan'daki son Osmanlı eyaleti olan Temeşşvar Avusturyalıları'a terk edilmiştir. Mithat Sertoğlu vd., *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayınevi, İstanbul 1971, s. 2430; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi (Siyasî Tarih)*, Ötüken Yayınları, c. I, 5. baskı, İstanbul 2017, s. 377-381; Gökpinar, a.g.e., s. 44.

daha iyi açıklamaktadır. 1714 yılının ortalarında yeniden başlayan maden tedariki ise, Venedik üzerine planlanan Mora seferinin hazırlık sürecinin bir göstergesidir. Dolayısıyla, bu veriler maden çalışmalarının artışında muharrik unsurun savaş ya da savaş hazırlığı olduğunu ortaya koymaktadır.

Samakovcuk madenlerinden elde edilen demir, hem kara savaşlarında kullanılacak top ve havan mühimmatı hem de donanma mühimmatı üretiminde değerlendirilmiştir. Cezayirli humbaracı Abdi aracılığıyla, donanma için havan toplarının yapımında kullanılmak üzere Kağıthane Kârhânesi'ne 200 kantar helon gönderilmesi ferman edilmiştir⁷⁶. Prut'tan sonra savaşı geçiren bir dönemin ardından yeni maden tedarikleri göze çarpmaktadır. 1715 yılında, Samakovcuk Emni Hacı Mustafa Ağa tarafından gönderilen 7.320 okka (9.391 kg) helonun top güllesi ve humbara üretiminde kullanılmasına karar verilmiştir. Ağa'ya göre, bu malzemenin iki ayrı kârhâne'de işlenmesi gereklidir. Gelen helonun 3.145 okkası Hacı Mahmud'un kârhânesine, kalan 4.175 (5.356 kg) okkası ise Usta Halil'in kârhânesine teslim edilmiştir⁷⁷. Birden fazla kârhânenin birlikte faaliyet göstermesi, maden işletme tesislerinin büyüklüğü hakkında ipucu vermektedir.

1716 yılının Ağustos ayında sefer hazırlıkları kapsamında, mirî kârhâne'de ve Kağıthane Kârhânesi'nde havan topu dökümünde kullanılmak üzere çeşitli çaplarda toplam 80.000 adet mühimmat (yuvarlak ve humbara) temin edilmesi öngörülmüştür. Bu miktarın 60.000 adedini 202.500 (259.796 kg) kıyye ağırlığında yuvarlak güller, 20.000 tanesini ise 776.000 kıyye (995.565 kg) ağırlığında humbara güllerini teşkil etmektedir. Bu üretim için gerekli olan hammadde kapsamında toplam 652.332 kıyye (836.906 kg) helon temini planlanmıştır. Bunun bir kısmı Samakovcuk ocaklığı ile daha önce temin edilen 200.000 vukıyye (256.589 kg) helondan karşılanacak, geri kalan 452.332 kıyye (580.317 kg) helon ise kıyyesi 5 akçe üzerinden satın alınacaktır⁷⁸. Sevkiyatlara dair vesikaların yanı sıra Mustafa Ağa'nın muhasebe kayıtlarında daha ayrıntılı nicel veriler bulunmakla birlikte ilgili kayıtlar daha kapsamlıdır.

Tablo 3: 1715-1718 Yıllarında Samakovcuk'ta Üretilip Devlete Teslim Edilen Maden Miktarı

Teslim Tarihi	Miktarı Okka/kg	Türü
21 Rebiülahir 1127 (26 Nisan 1715)	29.350 (37.654 kg)	Humbara
25 Cemaziyelevvel 1127 (29 Mayıs 1715)	44.900 (57.604 kg)	Humbara
14 Cemaziyeahir 1127 (17 Haziran 1715)	39.323 (50.449 kg)	Humbara
27 Cemaziyeahir 1127 (30 Haziran 1715)	15.852 (20.337 kg)	Humbara
9 Cemaziyelahir 1128 (31 Mayıs 1716)	130.873 (167.902 kg)	Humbara
6 Cemaziyelahir 1128 (28 Mayıs 1716)	6.684 (8.575 kg)	Yuvarlak
12 Muharrem 1129 (27 Aralık 1716)	35.912 (46.073 kg)	Humbara
28 Muharrem 1129 (12 Ocak 1717)	34.629 (44.427 kg)	Yuvarlak
1 Rebiülahir 1129 (15 Mart 1717)	67.839 (87.033 kg)	Yuvarlak
1 Rebiülahir 1129 (15 Mart 1717)	292 (374,6 kg)	Humbara
19 Cemaziyelahir 1129 (31 Mayıs 1717)	89.260 (114.515 kg)	Humbara
19 Cemaziyelahir 1129 (31 Mayıs 1717)	3.550 (4.554 kg)	Yuvarlak
22 Cemaziyelahir 1129 (3 Haziran 1717)	9.685 (12.425 kg)	Humbara
22 Cemaziyelahir 1129 (3 Haziran 1717)	6.863 (8.804 kg)	Yuvarlak

⁷⁶ BOA, MAD, 5169.

⁷⁷ BOA, AE SAMD III, 152/14936, 12 Rebiülevvel 1127, (18 Mart 1715).

⁷⁸ Gökpınar, a.g.e., s. 214.

15 Rebiülevvel 1130 (16 Şubat 1718)	10.909 (13.995 kg)	Humbara
15 Rebiülevvel 1130 (16 Şubat 1718)	66.463 (85.268 kg)	Yuvarlak
Toplam	592.384 (759.996 kg)	

Kaynak: BOA, MAD, 5169, vr. 13-14.

1715-1719 yıllarında Samakovcuk'tan İstanbul'daki Kağıthâne ve Tersane kârhânelerine ciddi miktarlarda demir gönderilmiştir. Gönderilen miktarların 4 ton ile 168 ton arasında değişmesi maden çıkarım faaliyetlerinin istikrarlı sürdürülemediğini göstermektedir. Üretimin bahar ve yaz aylarında yoğunlaşması ise mevsimlerin üretim faaliyetlerini ciddi derecede etkilediğinin göstergesidir. Yıl bazında bakıldığında ise üretimin devamlılığı gözlemlenmektedir. 1718 senesi Şubat ve Nisan ayları arasında Samakovcuk maden emini Mustafa Ağa marifetiyle Samakovcuk'tan zikredilen kurumlara gönderilen madenlere dair ayrıntılar mevcuttur⁷⁹.

Tablo 4: 1718 Yılında Samakovcuk'tan İstanbul'a Getirilen Demir Miktarları

Gemi Kaptanı	Madenin Taşınma Tarihi	Taşınan Maden Miktarı
Vartalimos	23 Şubat 1718	21.785 okka (27.948 kg)
Halil	14 Mart 1718	45.594 okka (58.494 kg)
Yorgaki	18 Mart 1718	13.176 okka (16.904 kg)
İsterati	23 Mart 1718	14.452 okka (18.541 kg)
Civanoğlu	10 Nisan 1718	28.915 okka (37.096 kg)
Süleyman	12 Nisan 1718	42.469 okka (54.485 kg)
Toplam		166.391 okka (213.468 kg)

Kaynak: BOA, MAD, 4255, s. 3.

1718 yılının ilk aylarında Kağıthâne ve Tersane kârhânelerine yaklaşık 321,5 tonluk demir teslim edilmesi savaşın henüz resmî olarak sona ermemiş oluşunun tezahürüdür. 1718 yılının Temmuz ayında Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmış olmasıyla stratejik kurumların hammadde tedariklerinin sona ermediğini de ilave etmek gerekir. Esasında Osmanlılar birçok cephede teyakkuzdadır. Zaten birkaç yıl sonra Afgan aşiretlerinin İran'ı işgali, akabinde ise Afşarlar'ın Nadir Şah öncülüğünde iktidarı ele geçirmesi sürecinde İran'la Osmanlılar arasında uzun yıllar sürecek savaşlar patlak verecektir. 1718 yılının baharında Samakovcuk'tan Kağıthâne ve Tersane kârhânelerine maden tedariklerinin başladığı görülmektedir. Önceden planlanmış olan bu tedarikler için on gemi kaptanı görevlendirilmiş ve 1719 yılının Ocak ayının ortalarına kadar teslimatlar yapılmış olmakla birlikte yapılan çalışmaların ayrıntıları mevcuttur⁸⁰.

Tablo 5: 1718-1719 Yıllarında Kârhânelere Teslim Edilen Demir Miktarı

Gemi Kaptanı	Teslim Tarihi	Teslim Edilen Kurum	Maden Miktarı
Yorgi	13 Şubat 1718	Tersane Kârhânesi	7.590 okka (9.737 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	7.297 okka (9.361 kg)
Hacı Mehmed	30 Mart 1718	Tersane Kârhânesi	22.271 okka (28.572 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	22.261 okka (28.559 kg)
Tahtacı-zâde	21 Nisan 1718	Tersane Kârhânesi	14.402 okka (18.476 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	8.834 okka (11.333 kg)

⁷⁹ BOA, MAD, 4255, s. 3, 29 Cemaziyevvel 1130 (30 Nisan 1718).

⁸⁰ BOA, MAD, 1287, s. 2-3, 1 Cemaziyelahir 1130 – 29 Safer 1131 (2 Mayıs 1718 – 21 Ocak 1719).

Avalı oğlu Manton	11 Mayıs 1718	Tersane Kârhânesi	15.636 okka (20.060 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	15.604 okka (20.019 kg)
İstefani?	21 Haziran 1718	Tersane Kârhânesi	19.140 okka (24.555 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	19.083 okka (24.482 kg)
Mâverdi	3 Aralık 1718	Tersane Kârhânesi	14.200 okka (18.217 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	15.302 okka (19.631 kg)
İstefan	6 Aralık 1718	Tersane Kârhânesi	20.147 okka (25.847 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	19.885 okka (25.511 kg)
Yorgaki	16 Aralık 1718	Tersane Kârhânesi	21.169 okka (27.158 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	18.958 okka (24.322 kg)
Yorgi	5 Ocak 1719	Tersane Kârhânesi	17.002 okka (21.812 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	17.257 okka (15.725 kg)
Meymanes	12 Ocak 1719	Tersane Kârhânesi	11.794 okka (15.131 kg)
		Kağıthâne Kârhânesi	11.309 okka (14.508 kg)
Toplam			319.141 okka (403.016 kg)

Kaynak: BOA, MAD, 1287, s. 2-3.

Bir yıllık zaman diliminde, Kağıthâne ve Tersane-i Âmire kârhânelerine yaklaşık 410 ton demir teslim edilmiştir ve her iki kuruma gönderilen demir miktarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. 1718 yılının Haziran ayının sonlarından Aralık ayının başına kadar ilgili kurumlara teslimat yapılmaması dikkat çekicidir. Avusturya cephesindeki savaşların sona ermiş olması, faaliyetlerin durmasını açıklamakla birlikte, altı ay sonraki hazırlıklar yeni bir cephesinin yaklaşmakta olduğuna işaret etmektedir. Fakat birkaç yıl boyunca Osmanlılar sükûnet içinde yaşayacaktır. Bununla birlikte, hem bu organizasyonda hem de Şubat-Nisan aylarına denk gelen diğer tedarik faaliyetlerinde yoğun üretimle önemli miktarda demir temin edilmiş olması, mevcut kaynakların yetersizliğini göstermektedir. Önceden planlanan tedarik miktarının bir kısmı yılsonunda ikmâl edilmiş olmakla birlikte demirin taşınmasını sağlayacak filonun kaptanları görevlerini tamamlamıştır. Başlangıçta 579.230,5 okka (743.120,8 kg) helon tedarik edilmesi planlanmış ve bunun karşılığında nakliye ücreti olarak 19.836 kuruş tahsis edilmiştir. Ancak 319.141 okka (409.440 kg) demir tedarik edildiğinde, nakliye masrafı 12.165 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, Samakovcuk halkından satın alınan 319.141 okka helonun 38.400 (49.265) okkalık kısmının bedeli; cizye vergisinden düşülmüştür⁸¹.

Lale Devri'nin (1718-1730) ortalarında, Samakovcuk ve Turulya köylerinden tedarik edilen madenlerin yüklendiği deniz taşıtlarının güzergâhı öncelikle İstanbul, ardından Trabzon olmuştur. Aynı dönemde, doğu seferlerinde kullanılmak üzere İstanbul'dan Trabzon Limanı'na barut, kurşun ve top gibi mühimmat da sevk edilmektedir⁸². Bu harp malzemeleri, Gümüşhâne, Bayburt ve Erzurum üzerinden cepheye gönderilirdi. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, mevsimlik seferlerin uzun vadeli cephe savaşlarına dönüşmesi, savaşların madenler başta olmak üzere çeşitli kaynakları tükettiğini ve bu kaynakları önemli bir yük hâline getirdiğini göstermektedir.

1723 yılında başlayan Osmanlı-İran savaşları kapsamında dökülecek top güllerinde kullanılmak üzere, demirin Samakovcuk ve Turulya köylerinden tedarik edilmesine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. 1723-1724 yıllarında doğu cephesine sevk edilecek kara topları ve donanma gemilerinde kullanılacak deniz topları için, Samakovcuk ve Turulya köylerinden her okkası beşer akçe

⁸¹ BOA, MAD, 1287.

⁸² Erdem Saka, *Osmanlılar'ın Doğu Seferlerinde Bayburt'un Rolü*, Berikan Yayınları, Ankara 2022, s. 86.

karşılığında demir temin edilmesi emredilmiştir. İskeleye gönderilmek üzere satın alınan madenin her vukiyyesi (1.282 kg) için beşer akçe tayin olunmuştur. İskeleye nakledilecek madenin her yüz okkası (128,29 kg) için yirmi beş akçe nakliye ücreti belirlenmiştir. Bu kapsamda, toplam nakliye bedeli olarak 6.500 kuruş ile 150.000 okkalık (19.244 kg) helon ücretinin ödeneceği Samakovcuk maden emini Mehmed'e bildirilmiştir. Madeni, para mukabilinde satın aldıktan sonra İğneada İskeleye'ne götürmesi ve gemilerle İstanbul'a sevk edilerek, dökücü kârhanelere teslim edilmesi belirtilmiştir⁸³. Daha sonra ise gemilere teslim edilen maden miktarları kaydedilmiştir.

Tablo 6: 1723-24 Yıllarında İstanbul'a Gönderilen Demir Miktarı

Gemi Kaptanı	Madenin Taşınma Tarihi	Taşınan Maden Miktarı
Hacı Halil	18 Kasım 1723	13.276 okka (17.032 kg)
Seyyid Salih	18 Kasım 1723	13.378 okka (17.163 kg)
Hacı Halil	18 Nisan 1724	10.889 okka (13.969 kg)
Seyyid Salih	18 Nisan 1724	11.843 okka (15.193 kg)
Hacı Abdullah	6 Temmuz 1724	14.729 okka (18.896 kg)
Seyyid Salih	6 Temmuz 1724	14.234 okka (18.261 kg)
Toplam		78.349 okka (100.517 kg)

Kaynak: BOA, MAD, 3165, vr. 6.

Bu çalışmada ele alınan veriler, İran seferlerinin hazırlıklarına ilişkin arşiv kaynaklarında kayıtlıdır. Aynı dönemde, İstanbul'dan Trabzon'a düzenli olarak mühimmat sevk edildiğine dair kayıtlar da mevcuttur. Samakovcuk madenlerinden tedarik edilen demir, İstanbul'daki kârhanelerde humbara ve gülle üretiminde kullanılmaya devam etmiştir⁸⁴. Samakovcuk madenlerinden gönderilen yıllık ortalama ham demir miktarı, XVIII. yüzyılın başlarında 150.000 okka (192.441 kg) iken, XVIII. yüzyılın ortalarında 100.000 (128.294 kg) okkaya düşmüştür. Bu veriler, Samakovcuk'ta üretimin kısmen azaldığını göstermektedir. Vergi muafiyeti karşılığında belirlenen üretim yükümlülüğüne ek olarak, yetkililer tarafından satın alınmak üzere muhtelif miktarlarda ilave demir de tedarik edilmiştir.

Tablo 7: 1695-1724 Yıllarında Üretilen Toplam Demir Miktarı

Madenin Taşınma Tarihi	Taşınan Maden Miktarı
2 Kasım 1695-17 Mayıs 1697	136.192 okka (174.726 kg)
23 Şubat 1697-10 Mayıs 1697	42.672 okka (54.745 kg)
4 Mart 1703-28 Mayıs 1705	81.776 okka 2.500 kantar (246.034 kg)
4 Haziran 1707 - 22 Aralık 1709	164272 okka (210.753 kg)
15 Şubat 1710 – 25 Kasım 1711	458.373 okka (588.068 kg)
26 Nisan 1715 – 16 Şubat 1718	592.384 okka (759.996 kg)
27 Aralık 1716 - 16 Şubat 1718	325.402 okka (417.472 kg)
13 Şubat 1718 – 12 Ocak 1719	314.133 okka (403.016 kg)
18 Kasım 1723-6 Temmuz 1724	78.349 okka (100.517 kg)
1707-1721	2.241,282 okka (2.875,766 kg)
Toplam: 2.580,271 okka 2.500 kantar (3.429,620 kg)	

⁸³ BOA, MAD, 3165, vr. 6, 15 Şevval 1136 (7 Temmuz 1724).

⁸⁴ Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş (İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik)*, Kitap Yayınları, İstanbul 2013, s. 130.

Kaynak: MAD, 4578, 1287, 5169, 4255, 3165, KK, 5180, C. DRB, 27/1321, C. AS, 388/16003, AE. SAMD III, 4/367, 152/14936.

Maden emini Mustafa Ağa, 1707–1721 yılları arasında ayrıntılı olarak kaydettiği verilerin sonunda toplam 2.241.282 okka (2.875,766 kg) demirin gönderildiğini belirtmiştir. 6 Ağustos 1714 ile 7 Ocak 1715 tarihleri arasında Mora seferiyle alakalı olarak 178 ton demirin sevk edildiği anlaşılmaktadır. Bunu takip eden dönemde ise Avusturya Seferi hazırlıkları ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte ise yaklaşık 760 ton demir gönderilmiştir. Bu seferle alakalı kayıtlara göre, demir sevkiyatının belirli dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Prut Savaşı ile Mora Seferi arasındaki 1712–1713 yıllarında maden gönderimine ilişkin nicel verilerin bulunmaması, madencilik faaliyetlerinin seferberlikle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla, 1712 ve 1713 yılları istisna tutulduğunda, madencilik faaliyetlerinin genel olarak yoğun bir şekilde sürdüğü görülmektedir.

1723 Kasım ayına tarihlenen bir kayda göre; Samakovcuk'tan Hacı Halil ile Seyyid Salih'in kârhanelerine gönderilen helonu gemisiyle ilgili kurumlara taşıyan Yorgaki Reis'in nakliye ücretinin İstanbul gümrük gelirlerinden ödenmesine dair karar dikkat çekmektedir⁸⁵. Bundan bir süre sonra ise humbara ve top güllesi dökülmek üzere Samakovcuk'tan satın alınacak helonun ve nakliyesi için gereken ücretin Azamet Giray ve İvaz Giray'ın uhdesindeki Gümlüoğlu, Beştepe ve bunlara bağlı yerlerin mukataalarından ödenmesi istenmiştir⁸⁶. 5 Mayıs 1728 tarihli başka bir belge ise, İstanbul'da humbara dökülmek üzere temin edilen helonun gemi reisi İsterati'ye teslimi ve nakliye ücretinin İstanbul gümrüğü mukataasından ödenmesine dair emri ihtiva etmektedir⁸⁷.

Samakovcuk madenlerinde çalışanların temin etmekle mükellef oldukları kısmın dışında ticarî maksatla çıkarıp devlete sattıkları demirin ücretleri ise muhtelif gelir kalemlerinden ödenmekteydi. 1696 yılında Samakovcuk'un top güllesi üreten kârhanesinde top güllesi imali için satın alınan helon bedelinin Cizyedar Mustafa Ağa uhdesindeki Ahyolu, Aydos, Misivri ve bunlara bağlı yerlerin Yahudi ve Hristiyan cizyesinden ödenmesi istenmiştir⁸⁸. Devlet tarafından madencilerden satın alınan ham demirin ücreti, cizye gelirlerinin yanında gümrük gelirleri ve muhtelif yerlerin mukataalarından da ödenmiştir. Aynı yıllarda Samakovcuk'tan satın alınan maden ücretinin haslar kadılığı olan Eyüp'te ikamet eden gayrimüslimlerin cizyelerinden de karşılanmıştır⁸⁹. Farklı bölgelerdeki gayrimüslimlerin cizye gelirleri de zaman zaman tasarruf edilmiştir. Mübaşir Uzun Mustafa eliyle humbara topları yapımı için Samakovcuk ve Turulya köylerinden satın alınan helon ücretlerinin Yanbolu ve bağlı yerlerin cizye gelirinden ödenmesine dair 3 Mart 1711 tarihli bir kayıt bu durumun göstergesidir⁹⁰. 1712 yılında ise Samakovcuk maden emini vasıtasıyla Nemandi Reis'in gemisiyle İstanbul'a gönderilecek demirin ücretinin İstanbul ve İstanbul'a bağlı yerleşim birimlerinin gümrük tahvilinden ödenmesi hususu dikkat çekmektedir⁹¹.

⁸⁵ BOA, AE, SAMD III, 142/13738, 15 Safer 1136 (14 Kasım 1723).

⁸⁶ BOA, AE, SAMD III, 145/14168, 1 Rebiülahir 1136 (29 Aralık 1723).

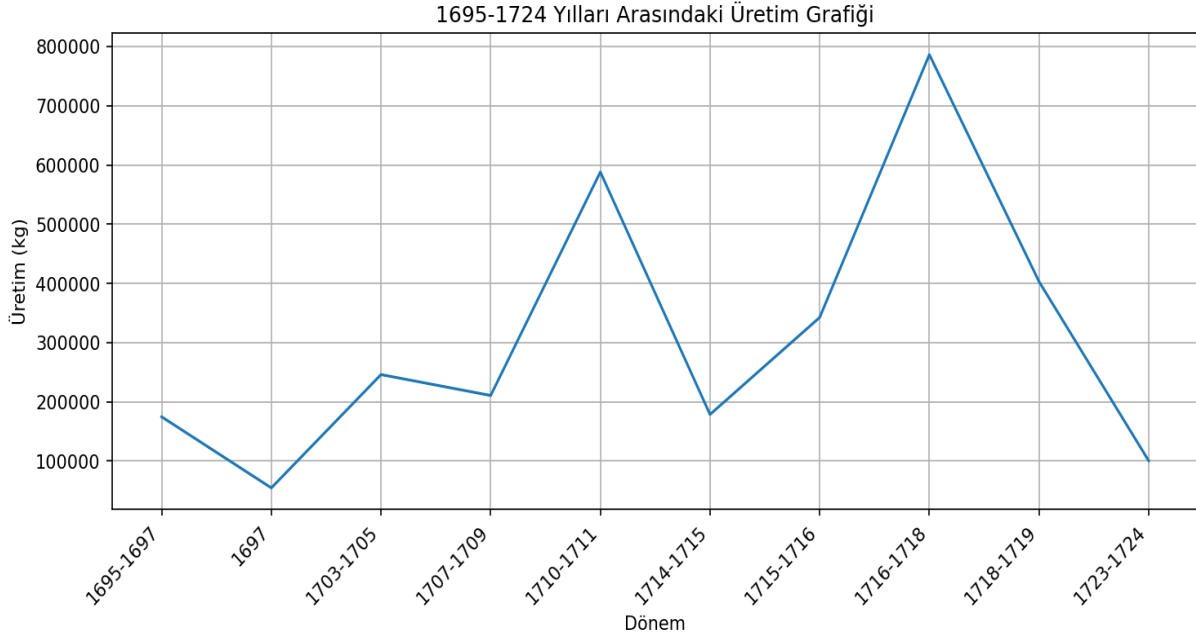
⁸⁷ BOA, AE, SAMD III, 143/13824, 25 Ramazan 1140 (5 Mayıs 1728).

⁸⁸ BOA, SMST II, 67/7123, 4 Zilkade 1107 (5 Haziran 1696).

⁸⁹ BOA, İE. Maliye (ML), 45/4372, s. 1, 1107 (1696).

⁹⁰ BOA, AE, SAMD III, 51/5096, 13 Muharrem 1123 (3 Mart 1711).

⁹¹ BOA, AE, İkinci Ahmet (SAMD II), 219/21181, 21 Safer 1124 (30 Mart 1712).

Sonuç

Samakovcuk maden ocaklarından, erken dönemlerden itibaren Osmanlı harp sanayine hammadde temin edildiği yönünde kaynaklar mevcuttur. Yerel inanışa göre, Fatih Sultan Mehmed döneminde bölgede döküm faaliyetleri yürütüldüğünden dolayı, Samakovcuk zamanla “Fatih Dökümhânesi” olarak anılmıştır. Osmanlıların maden ihtiyaçlarının arttığı dönemde ise yeniden önemli bir üretim merkezi haline gelmiştir. Bu dönüşümde, XVI. yüzyılın ortalarına kadar bahar aylarında başlayıp sonbaharda sona eren kısa süreli savaşların, yüzyılın son çeyreğinden itibaren uzun vadeli cephe savaşlarına evrilmesinin etkisi büyüktür. Nitekim merkezi idarenin, Samakovcuk’tan sık aralıklarla yüksek miktarda maden talep etmesi, buradaki üretimin stratejik önemini ortaya koymaktadır. Sonuç itibarıyla, Samakovcuk’tan harp sanayi tesislerine sevk edilen maden miktarı ciddi boyutlara ulaşmış ve 1695-1725 yılları arasında Samakovcuk, Osmanlı harp sanayisinin hammadde temininde adeta lokomotif işlevi görmüştür.

Samakovcuk ve Turulya demir madenlerinde gerçekleştirilen üretim, Osmanlı harp sanayine önemli katkılar sağlamıştır. Arşiv kayıtlarına göre, 2 Kasım 1695 – 17 Mayıs 1697 tarihleri arasında 174.726 kg, 4 Haziran 1707 – 8 Aralık 1710 tarihleri arasında 598.199 kg, 26 Nisan 1715- 16 Şubat 1718 tarihleri arasında 759.996 kg, 23 Şubat 1718 – 12 Nisan 1718 tarihleri arasında 213.468 kg, 13 Şubat 1718 – 12 Ocak 1719 tarihleri arasında 409.440,350 kg ve 18 Kasım 1723 – 6 Temmuz 1724 tarihleri arasında 100.484 kg demir devlete teslim edilmiştir. Her ne kadar teslim edilen demir miktarında dönemler itibarıyla dalgalanmalar görülse de, 1709-1721 yılları arasında, Samakovcuk’ta üretilip devlete teslim edilen saflaştırılmış demir miktarı, yaklaşık üç milyon tona ulaşmıştır. Bu çalışmanın kapsamındaki zaman diliminde ise bu miktar üç milyon tonun üzerine çıkmıştır. Yüzyıllar boyunca sürekli olarak çıkarılan ve işletilen Samakovcuk ile Turulya köylerindeki demir, İğneada İşkelesi aracılığıyla İstanbul’a nakledilmiştir. Burada harp sanayi tesislerinde mühimmata dönüştürülen bu stratejik malzeme, doğudaki ve batıdaki cephelere sevk edilmiştir. Top ve humbara gibi ağır mühimmatın hammaddesi niteliğindeki Samakovcuk demiri, üretim kapasitesi ve istihdam yaratma potansiyeli sayesinde ekonomik açıdan da uzun süre önemini korumuştur. Dolayısıyla Samakovcuk madenleri Osmanlı harp sanayi tesislerinin en önemli tedarikçilerinden biri konumuna gelmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri

İkinci Mustafa (SMST II), 67/7123, 1107 (1696).

İkinci Ahmet (SAMD II), 219/21181, 1124 (1712).

Üçüncü Ahmet (SAMD III), 55/5493, 1125 (1713), 4/367, 1121 (1709), 142/13738, 1136 (1723), 143/13824, 1140 (1728), 145/14168, 1136 (1723), 51/5096, 1123 (1711), 152/14936, 1127, (1715).

Cevdet

Askeri (C. AS), 388/16003, 1114 (1703), 1092/48190, 1117 (1705), 865/37055, 1116 (1705), 115/5162, 1123 (1711), 120-5364, 1257 (1841).

Bahriye (C. BH), 220/10246, 1123 (1711).

Darphâne (C. DRB), 27/1321, 1108 (1697).

İbnül Emin

Askerî (İE. AS), 57/5170, 1127 (1715), 44/4028, 1109 (1698).

Bahriye (İE. BH) 11/1031, 1108 (1697), 9/808, 1107 (1696).

Dahiliye (İE. DH), 18/1667, 1107 (1696), 24/2185, 1118 (1706).

Maden (İE MDN), 2/152, 1107 (1696), nr. 3/177, 1122 (1710).

Maliye (İE. ML), 45/4372, 1107 (1696).

Kamil Kepeci (KK), 5180, 1107 (1695-1696).

Maliyeden Müdevver Defter (MAD) 4578, 1107/1109 (1695-1697), 4255, 1130 (1718), 1287, 1130/1131 (1718/1719), 5169, 1133 (1721), 3165, 1136 (1724).

Kaynak ve İnceleme Eserler

ALTINAY Ahmet R., *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri 967-1200*, Enderun Yayınları, İstanbul 1989.

ALTUNBAY Mustafa, “15-18. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik” Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.

——— *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.

AYDÜZ Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

BOSTAN İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2003.

BRUMMETT Palmira, *Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. H. N. Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

CAMBAZ Erdoğan, *Demirköy Samakocuk'ta Osmanlı Dönemi Demir Dökümhânesi Mescidi Restorasyon Projesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007.

ÇALIK Sümeyye, *XVII. Yüzyılda Gümüşhane Darphanesi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2024.

DANIŞMAN Günhan vd., “Demirköy-Samakocuk iron foundry: an industrial foundryarchaeology project at an Ottoman metal work-shop complex in Thrace”, *Demirköy-Samakocuk Demir Dökümhanesi Trakya'da Osmanlı Demir İşlik Bölgesindeki Endüstriyel Arkeoloji Projesi TÛBA-AR*, (2007), ss. 91-110.

DERVİŞOĞLU Rıza, (2007). *Kırklareli, Demirköy Ottoman ironwork (a technological investigation)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- DOĞAN Faruk, Ateşli Silahlar Çağında Osmanlı Silah Sanayiine Bir Örnek: Pravişte Yuvarlak ve Humbara Kârhanesi (MAD 4415 No'lu muhasebe defterine göre). *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, (2021), ss. 22-39.
- DOĞAN Faruk, Istrancalarda Osmanlı madenciliği: II. Viyana Kuşatması sonrası Samakovcuk (Demirköy) ve Turulya (Hamdibey) Demir Madenlerinde yeni düzenlemeler. *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2023), ss. 45-60.
- ERTAŞ Mehmet Y., *Sultanın Ordusu (1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik)*, Kronik Yayınları, 2 baskı, İstanbul 2018.
- FAROQHİ Suraiya, *Osmanlı Zanaatkarları*. Alfa Yayınları, İstanbul 2017.
- GENÇ Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 17. baskı, İstanbul 2017.
- GENÇ Serdar, *Lale Devrinde Savaş (İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik)*, Kitap Yayınları, İstanbul 2013.
- GÖKPINAR Bekir, *Tuna Ötesinde Sefer Varadin 1716*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.
- HAZAR Emrah, *Osmanlı Devleti'nde Demir Madeni ve Demircilik: Samakov Demir Madeni Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi*, Eskişehir 2024.
- KALLEK Cengiz, "Okka", *DİA*, XXXIII, (2007), ss. 338-339.
- KİEL Machiel, Samakov. *DİA*, XXXVI, (2009), ss. 62-64.
- KILIÇ Orhan, "Ocaklık", *DİA*, XXXIII, (2007), ss. 317-318.
- KUL Eyüp, "16. Yüzyılda Balkan Madenlerinde Şafarlar", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, (2025). ss. 71-29.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- SERTOĞLU Mithat vd., *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayınevi, İstanbul 1971,
- MUSTÂFA, *Fenn-i Humbara, "Humbara ve Ateşli Silâhlar"*, haz. Salim Ayduz ve Şamil Çam, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZTUNA Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi (Siyasî Tarih)*, Ötüken Yayınları, c. I, 5. baskı, İstanbul 2017.
- PARRY V. J., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 3 (İstanbul 1972), ss. 34-46.
- SAKA Erdem, *Osmanlılar'ın Doğu Seferlerinde Bayburt'un Rolü*, Berikan Yayınları, Ankara 2022.
- TABAKOĞLU Ahmet, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", *Türkler X*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 653-694.
- TAŞKIN Ünal, *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- TIZLAK Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- YAZICI Nurhan, "Trakya'da Bir Endüstri Arkeolojisi Projesi: Kırklareli-Demirköy Samakovcuk Demir Dökümhanesi Kazıları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 78 (2016), ss. 173-86.

EXTENDED ABSTRACT

The Samakovcuk Foundry, one of the oldest iron production facilities in the Ottoman Empire, was a cornerstone of the state's military-industrial infrastructure. Although the mine had been in operation since antiquity, it remained largely inactive throughout the 16th and 17th centuries. However, toward the end of the 17th century, the mine began to function actively and intensively, driven by the increasing demands of warfare.

The substantial extraction of iron from the region in the late 17th century was directly linked to the Ottoman Empire's prolonged military engagements following the 1683 Siege of Vienna. The resulting protracted wars against the European coalition, compounded by the Empire's later conflict with Russia, necessitated the opening of new fronts. These wars, particularly against Austrian, Venetian, and Russian forces, severely strained the Empire's human and financial resources while depleting its mineral reserves. In response, the Ottoman government sought to augment its military industry by opening new mining operations, including the Samakovcuk and Turulya sites.

The quantity of iron extracted and processed at Samakovcuk was meticulously documented by the mine administration. Miners would deliver the ore to the *Maden Emini* (Mine Superintendent), who would issue a *temessük*, a receipt indicating the amount of ore delivered. Once processed, the refined ores were handed over to an official *mübaşir* (courier) from Istanbul, representing the Artillery Corps and the Imperial Arsenal. The ores were then transported to Istanbul via horses and camels to the İğneada Pier, where they were shipped to strategic military institutions such as the Imperial Armory (Tophâne) and the Naval Arsenal (Tersane). According to records maintained by Mustafa Efendi, the mine superintendent, between 1707 and 1721, approximately three million tons of ore were extracted and delivered to military establishments.

From the late 17th century until the collapse of the Ottoman Empire, the Samakovcuk and Turulya mines remained vital to the Empire's war effort, providing large quantities of refined iron to the Imperial Armory and the Naval Arsenal. This iron was used extensively in both eastern and western military campaigns. The minerals extracted from these mines were transported from the İğneada Pier to Istanbul for further refinement, then dispatched to the front lines.

During the Lale Devri (Tulip Era) (1718-1730), the maritime route for transporting these ores initially led to Istanbul, and subsequently to Trabzon. Concurrently, military supplies, including gunpowder, lead, and cannons, were shipped from Istanbul to the Port of Trabzon for use in eastern campaigns. These supplies were then further transported via Gümüşhane, Bayburt, and Erzurum. As seasonal campaigns transitioned into prolonged military engagements, it became increasingly evident that warfare was a resource-intensive endeavor, particularly in terms of mineral consumption. Samakovcuk's sustained production capacity thus ensured its continued economic significance for centuries.

The primary sources for this study include documents from the Ottoman Archives, which provide rich insights into the operations of the Samakovcuk mines. Additionally, scholarly works and secondary research have been consulted to contextualize these findings within the broader historical and military landscape of the Ottoman Empire.